

Βιβλιοστάσιον

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗ ΤΥΧΩΝΟΣ ΣΕΒΚΟΥΝΩΦ,
*Ἡ κατάρρευση τῆς Αὐτοκρατορίας,
Τὸ βυζαντινὸ μάθημα, Ἡ ἀφήγησις
καὶ τὸ Σενάριο*, Πρόλογος Χρήστου
Γιανναρά, ἔκδ. Πρακτορείου Ἐκκλη-
σιαστικῶν Εἰδήσεων «Romfea.gr»,
Ἀθήνα 2009.

Ἡ ταινία ἀρχίζει μὲ ἓνα τοπίο. Μιὰ ἐκκλησιὰ καὶ ὁ γύρω τόπος εἶναι σκεπα-
σμένα μὲ χιόνι. Μὲ τὴν ἴδια εἰκόνα τελει-
ώνει. Ξέρουμε ὅτι τὸ χιόνι παραπέμπει
σὲ σάβανο, τὸ ξέρουμε ἀπὸ τὸν Παπα-
διαμάντη μας: «Καὶ ἡ χιὼν ἐστοιβάχθη,
ἐσωρεύθη δύο πιθαμάς, ἐκορυφώθη.
Καὶ ἡ χιὼν ἔγινε σινδῶν, σάβανον. Καὶ ὁ
μπαρμπα-Γιαννιὸς ἄσπρισεν ὄλος, κ’
ἐκοιμήθη ὑπὸ τὴν χιόνα, διὰ νὰ μὴ πα-
ρασταθῆ γυμνὸς καὶ τετραηλισμένος,
αὐτὸς καὶ ἡ ζωὴ του καὶ αἱ πράξεις του,
ἐνώπιον τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Παλαιοῦ Ἡ-
μερῶν, τοῦ Τρισαγίου» («Ἐρωτας στὰ
χιόνια», 3.110). Κάτω ἀπὸ τὸ χιόνι, στὴν
ἐναρκτήρια καὶ στὴν καταληκτικὴ εἰκόνα
τῆς ταινίας, σαββατίζει ἡ Αὐτοκρατορία.

Ἔχουμε μία ταινία στὴν ὁποία ὁ ἀφη-
γητής, ὁ π. Τύχων, μᾶς διηγεῖται μὲ λόγο
καὶ μὲ εἰκόνας, μὲ σύμβολα καὶ μὲ ὑπαι-
νιγμούς, ἓνα δράμα ποῦ συνέβη καὶ ποῦ
ἔχει, ὡς ἱστορικὸ δράμα, νὰ μᾶς πεῖ κά-
τι, δηλαδὴ νὰ μᾶς διδάξει. Καὶ τὸ δράμα
αὐτό, μᾶς λέει, ἔχει ἀποκαλυπτικὲς δια-
στάσεις, ἐκτυλίσσεται ὡς πόλεμος τοῦ
θηρίου ἐναντίον τῆς νύμφης τοῦ ἐσφαγ-
μένου Ἀρνίου. Γι’ αὐτὸ σὲ καίριες στιγ-
μὲς ἐμφανίζονται τὰ τέσσερα ζῶα τῆς

Ἀποκαλύψεως: «καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρό-
νου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα
[...] καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι,
καὶ τὸ δευτέρον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ
τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς
ἀνθρώπου, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον
ἀετῷ πετωμένῳ. [...] καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ
ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς λέγοντες·
᾽Αγιος, ᾽Αγιος, ᾽Αγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ
παντοκράτωρ, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχό-
μενος» (Ἀποκ. 4,6-8). Ἡ ἀρένα ὅπου
διεξάγεται ὁ πόλεμος εἶναι ἡ ἀρένα τῆς
ἱστορίας. Ὁ πόλεμος διεξήχθη, ὁ δρά-
κων φαίνεται νὰ νίκησε. Στὸ τέλος τῆς
ταινίας τὰ τέσσερα ζῶα-σύμβολα ἐγκα-
ταλείπουν τὴν ἀρένα, ὅχι ὁμως κατασχυ-
σμένα ἀλλὰ συντεταγμένα, ἔτοιμα νὰ λά-
βουν μέρος σὲ νέες μάχες κατὰ τοῦ δρά-
κοντα καὶ νὰ ὑμνήσουν τελικὰ ξανὰ καὶ
ξανὰ τὸν Κύριο τὸν Θεὸ τὸν παντοκράτο-
ρα. Τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Θεοῦ δὲν σταματᾶ
νὰ κηρύσσεται καὶ οἱ τέσσερις εὐαγγελι-
στὲς δὲν παύουν νὰ εὐαγγελίζονται: ὁ λέ-
ων, δηλαδὴ ὁ Μάρκος, ὁ μόσχος, δη-
λαδὴ ὁ Λουκάς, ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ ὁ
Ματθαῖος, καὶ ὁ ἀετὸς, δηλαδὴ ὁ Ἰωάν-
νης. Ἡ, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἰσχὺς, ὁ μό-
χθος, ἡ λογικὴ καὶ τὸ ὑψηλότες, αὐτὲς οἱ
τέσσερις παράμετροι ποῦ ζωντανεύουν τὴ
ζωὴ τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ ποῦ ὅταν
χάθηκαν, χάθηκε κι αὐτή.

Θὰ καταθέσω λίγες σκέψεις πάνω σὲ
δύο κυρίως ἄξονες, ἀπὸ περισσότερους
ἀσφαλῶς, ποῦ διατρέχουν τὴν ἐρμηνεία
γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν κατάρρευση
τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ ἕνας ἄξονας, πού προβάλλεται μέ ἔνταση, ἀφορᾷ στήν οἰκουμενικότητα, τή βασισμένη στό βιβλικό θεμέλιο τῆς ἐνότητας ὅλων τῶν ἀνθρώπων, μέ ἀναφορὰ αὐτῆς τῆς ἐνότητας στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, καί πού βρίσκεται στους ἀντίποδες τοῦ ἔθνικισμοῦ. Ἴσως εἶναι δύσκολο σήμερα νά κατανοήσουμε τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς οἰκουμενικότητας, ἐνταγμένοι καί παγιδευμένοι μέσα σέ ἔθνικες συνειδήσεις. Ἡ οἰκουμενικότητα αὐτὴ δὲν εἶναι παγκοσμιοποίηση, γιατί διέπεται ἀπὸ συγκεκριμένες ἀρχές, κυριότερες ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἡ μία πίστη, ὁ ἕνας βασιλεὺς καί ἡ μία Πόλη, ὁρατὲς φανερώσεις τῆς ἐνότητας τῶν πολλῶν. Θὰ πρόσθετα μάλιστα: καί ἡ μία Ἁγία Τράπεζα στό ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Αὐτὴ ἡ ἐνότητα διατυπώνεται μέ εὐστοχο τρόπο στό Κοντάκιο τῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς: «ὄτε τοῦ πυρὸς τὰς γλώσσας διένειμεν [ὁ Ὑψιστος], εἰς ἐνότητα πάντας ἐκάλεσε». Ἄλλὰ καί τὸ Δοξαστικὸ τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων περιγράφει μέ εὐγλωττο τρόπο αὐτὴ τὴν ἐνότητα: «Αὐγοῦστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων ἐπαύσατο· καί σοῦ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς Ἁγνῆς, ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων κατήργηται. Ὑπὸ μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον αἱ πόλεις γεγέννηται καί εἰς μίαν δεσποτείαν θεότητος τὰ ἔθνη ἐπίστευσαν». Ἐπομένως ἀναφερόμαστε σέ ἐνότητα πού ἀνάγεται σέ συγκεκριμένο πρότυπο: τὴν ἐνότητα τῆς κοινῆς τῶν προσώπων τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐνότητα τῆς Ἁγίας Τριάδος, τὴν τριαδικὴ ἐνότητα.

Ὁ δεύτερος ἄξονας εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία. Ὅχι μία θρησκεία, ἀλλὰ ἡ ἀναφορὰ τῆς ὑπαρξῆς στὴ δυνατότητα σχέσης κτιστοῦ καί ἀκτίστου. Μιὰ τέτοια δυνατότητα

τα, πού ψηλαφεῖται ὡς ἐμπειρία, παράγει καί παρήγαγε συγκεκριμένο πολιτισμό: παιδεία, γλῶσσα, οἰκονομία, πολιτική – τελικὰ διαμορφώνει κοινὴν ἀνθρώπων. Ἀπέναντι στήν ἀτομικότητα ἢ τὴ συμβατικὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων γιὰ συγκρότηση κοινῶν, κατατίθεται ὡς μοναδικὸς δρόμος ὑπαρξιακῆς ὑγείας ἢ τριαδικότητα, δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία ὡς δρόμος ζωῆς.

Ἄς δοῦμε τὰ σημεῖα τῆς ταινίας πού μέ βάση αὐτοὺς τοὺς δυὸ ἄξονες καταθέτουν τὴν ἐρμηνεία γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καί τὴν κατάρρευση τῆς Αὐτοκρατορίας: «...τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἦταν πολυεθνικὴ Αὐτοκρατορία, στὴν ὁποία ὁ λαὸς ἀντιλαμβάνονταν τὸ κράτος ὡς μία ἀπὸ τίς ὑψηλότερες προσωπικὲς του ἀξίες, σὲ ἀντίθεση μέ τὸν δυτικὸ κόσμο ὅπου εἶχαν ἀναγορευθεῖ σὲ ὑψιστες ἀρχές ὁ ἀτομισμὸς καί ἡ ἰδιωτικὴ ἀσδοξία».

Ἡ βιβλικὴ ἀρχὴ «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3,28), πού μνημονεύεται στὴν ταινία, διόρθωσε τὴν *rex romana* καί διαμόρφωσε τὴν οὐσιώδη ἀναφορὰ τῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς Αὐτοκρατορίας, ἔτσι ὥστε κάθε παρῆκλιση νὰ ἀναγνωρίζεται καί νὰ καταγγέλλεται ὡς λάθος. Ὅπως μάλιστα ὑπογραμμίζεται στὴν ταινία, «...ἀντὶ γιὰ διαχωρισμὸ σὲ ἕνα πλῆθος ἐθνοτήτων, ὑπῆρχε μία ἐνιαία πίστη: ἡ Ὁρθοδοξία».

Ὅμως, στους τελευταίους αἰῶνες τῆς Αὐτοκρατορίας ἄρχισε νὰ κυκλοφορεῖ ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνικισμοῦ: «Βαρύτατη καί ἀνίατη ἀσθένεια γιὰ τὴ χώρα ἔγινε τὸ πρόβλημα, πού παλαιότερα δὲν ὑπῆρχε:

ἐμφανίστηκε πρόβλημα ἐθνοτήτων. [...]. Τὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πρώταξης τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τὴν εἰσήγαγαν ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους».

Τὸ φαινόμενο ἐμφανίστηκε μετὰ τὴ λατινικὴ κατάκτηση. Εἴμαστε στοὺς καιροὺς ποὺ στὴ Δύση ἀρχίζει ἡ μελέτη τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε Ἀναγέννηση. Αὐτὴ ἡ στροφή θεωρεῖται κεφαλαιώδης γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἐνότητας τοῦ λαοῦ. Δὲν εἶναι βέβαια τοῦ παρόντος νὰ συζητήσουμε ποιὸ περιεχόμενο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης οἰκειώνονται οἱ Δυτικοὶ καὶ πῶς τὸ μετασχηματίζουν σὲ ἄξονες ἀναφορᾶς. Ξέρουμε πάντως ὅτι αὐτὴ ἡ ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη εἶχε προσληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἶχε ἐνσωματωθεῖ στὸν ἱερό τῆς ἄξονα, χωρὶς νὰ δημιουργήσῃ κεντρόφυγες δυνάμεις ἀπὸ τὸ «ἐν οὗ ἔστι χρεία», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη πίστη καὶ δυναμικὴ. Ὅπως τονίζεται λοιπὸν στὴν ταινία, «...οἱ πεφωτισμένοι Βυζαντινοὶ ἄρχισαν νὰ αἰσθάνονται Ἕλληνες. [...] ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα ἄφησε τὴ θέση τῆς στὸν στενὰ ἐθνοτικὸ ἑλληνικὸ ἐθνικισμό [...] ὁ ἐθνικιστικὸς πυρετὸς διέλυσε τὴν Αὐτοκρατορία». Καὶ ἄρχισαν νὰ στρέφονται πρὸς τὴν Ἀναγέννηση ποὺ οἰκοδομοῦσε ἕνα νέο κοσμοεἶδωλο, βασισμένο τάχατες στὸν ἀρχαιοελληνικὸ πολιτισμό. Ἀλλὰ ἡ Ἀναγέννηση ἦταν στὴν πραγματικότητα «ἡ παγκόσμια ἀναγέννηση τῆς ἐθνικῆς, ἑλληνικῆς εἰδωλολατρικῆς ἰδέας», κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ π. Τύχωνα.

Μιὰ τέτοια στροφή λογίων τῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ σωστά ὁ π. Τύχων τὴν περιγράφει δανειζόμενος τὰ λόγια τοῦ Γεμιστοῦ Πλήθωνα, «Ἐσμέν οὖν [...]

Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἢ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ», ἀνοίγει τὸ παράθυρο γιὰ τὸν ἐξατομικευμένο αὐτοκαθορισμό, ἀποδυναμώνει τὴν κοινὴ ἀναφορὰ σὲ ἕναν ἱερό ἄξονα καὶ εἰσάγει τὴν ἰδεολογικοποίηση τῶν ὄρων τῆς πίστεως. Ἦταν ἐπόμενο, ὅπως διαπιστώνει ὁ π. Τύχων, νὰ ἐμφανιστεῖ «ἄρρωστο ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ ξεχασμένα ἐπὶ αἰῶνες μυστήρια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». Ἦταν ἐπίσης ἐπόμενο ὅτι «τὴν Αὐτοκρατορία ἄρχισαν νὰ τὴν κατοικοῦν ξενικοὶ λαοί, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀποφασιστικὴ ἐκτόπιζαν τὸν ντόπιον ὀρθόδοξο πληθυσμό. [...] Ἡ καταστροφὴ βρισκόταν στὸ γεγονός ὅτι οἱ λαοί, ποὺ τότε ἐνσωματώνονταν στὴν Αὐτοκρατορία, δὲν γίνονταν πλέον Ρωμιοί».

Ὅσον ἀφορᾶ τώρα τὸν δευτέρου ἄξονα, τὴν πίστη, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σχεδὸν ἡ ταινία μᾶς εἰσάγει στὴ μοναδικὴ τῆς δύναμη, ἐξιστορώντας τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Ρώσων: «Οἱ Ρῶσοι κατάλαβαν σὲ τί περικλείεται ὁ μεγαλύτερος θησαυρὸς τοῦ Βυζαντίου! [...] Ὁ μεγαλύτερος θησαυρὸς ἦταν ὁ Θεὸς [...] ἐδῶ ἀκριβῶς συνειδητοποίησαν ὅτι ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπικοινωνία τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου».

Ἐπικαλεῖται μάλιστα ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸ Δευτερονόμιο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ νὰ μᾶς θυμίσει ὅτι τὸ παιχνίδι τῆς ἱστορίας παίχτηκε στὴν ἐπιλογὴ ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο. Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἀρχόμενοι τῆς Αὐτοκρατορίας γνώριζαν ὅτι καλοῦνταν νὰ διαλέξουν τὴ ζωὴ καὶ ὄχι τὸν θάνατο: «Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν· ἔκλεξαι τὴν ζωὴν σύ, ἵνα

ζήσης σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου» (Δευτ. 30,19).

Καὶ ἐπίσης ὅτι «οἱ ἱστορικὲς ἥτις τοῦ Βυζαντίου ὀφείλονταν στὴν καταπάτηση τῶν δικῶν τους βασικῶν ἀρχῶν: τὴν πίστη στὸν Θεὸ καὶ τοὺς αἰώνιους κανόνες Του, ποὺ φυλάσσονται στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καὶ στὴν ἀφοβὴ υπεράσπιση τῶν ἐσωτερικῶν τους παραδόσεων καὶ δυνάμεων. [...]».

Αὐτὴ ἡ ἐνοπιὸς πίστη δέχτηκε τὸ πιὸ ὑπουλο καὶ καθοριστικὸ χτύπημα στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα. «Τὸ τελευταῖο καὶ πιὸ τρομερὸ χτύπημα ἦταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔνωση μὲ τὴ Ρώμη, ἡ Οὐνία. [...] Τὸ 1274 ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀποφάσισε τὴν πλήρη ὑποταγὴ στὴ Δύση. [...] Ἀλάνθαστος γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἔπρεπε νὰ εἶναι ὄχι μόνο ὁ Πάπας, ἀλάνθαστη ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ Δύση αὐτὴ καθεαυτή». Χτύπημα τρομερὸ, ὄχι γιατί οἱ Ρωμιοὶ ἔχασαν τὴν πίστη τους, ἀπεναντίας μάλιστα, ἡ ἀντίδραση στὴν Ἐνωση ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ καὶ δυναμικὴ. Ἀλλὰ γιατί ξεπουλήθηκε ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ λαοῦ τὸ «πολυτίμητον τζιβαϊρικόν», ὅπως ὀνομάζει αὐτὴ τὴν πίστη ὁ Μακρυγιάννης, γιὰ ἓνα πουκάμισο ποὺ τελικὰ ἦταν ἀδειανό. Ἡ Οὐνία λειτούργησε καὶ δυστυχῶς ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς πολιορκητικὸς κριὸς γιὰ τὴ διάλυση τοῦ συνεκτικοῦ ἴσοῦ τῶν Ὁρθοδόξων Ρωμῶν καὶ γιὰ τὸν ἰδιότυπο ἐξανδραποδισμό τους.

Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς δὲν γίνονται γιὰ νὰ διατυπωθοῦν ἀπλῶς ἀπόψεις ἢ ἐρμηνεῖες ἱστορικῶν φαινομένων, ἀλλὰ γιὰ νὰ διδάξουν – ὁ ὑπότιτλος τῆς ταινίας εἶναι: «Τὸ βυζαντινὸ μάθημα». Νὰ διδάξουν τί; Ἄς δοῦμε μερικὰ συμπεράσματα ποὺ ὀδηγοῦν σὲ μαθήματα:

«Ἀπαρνούμενοι ἐθελοντικὰ τὸν δικὸν τους χιλιετὴ ἄξονα λειτουργίας τῆς ἐκπαίδευσης τοῦ λαοῦ, οἱ Βυζαντινοὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐπίδραση στὴν ψυχὴ καὶ στὸ μυαλὸ τῶν πολιτῶν τους ὄχι τόσο τῆς ἀνεξάρτητης καὶ ἐλευθέρης σκέψης, ὅσο τῆς κατευθυνόμενης ἐπιθετικότητας».

«[...] ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰ. σχηματίστηκαν δύο κόμματα. Τὸ ἓνα καλοῦσε τὸ λαὸ νὰ στηριχτεῖ στὶς δικές του δυνάμεις καὶ στὴ δική του πίστη. [...] Τὸ ἄλλο ἦταν φιλοδυτικὸ, [...] καὶ ἀπαιτοῦσαν ριζικὴ ἀλλαγὴ τῶν πάντων μὲ βᾶση τὸ παράδειγμα τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν».

«Τὸ νόημα τῆς ὑπαρξης τῶν Βυζαντινῶν εἶχε χαθεῖ. Αὐτὸ ἦταν τὸ τελευταῖο καὶ κυριότερο ποὺ κατέστρεψε τὴ χώρα. [...] Στὴ θέση τῆς προϋπάρχουσας δίψας γιὰ ζωὴ καὶ τῆς γεμάτης ἐνέργεια ἀποφασιστικότητας γιὰ δράση, ἦλθε ἡ φοβερὴ παλλαϊκὴ ἀπάθεια καὶ κόπωση. Ο λαὸς ἔπαψε νὰ ἐπιθυμεῖ νὰ ζήσει».

«Κατέρρευε ἡ ψυχὴ: τὸν μεγάλο λαὸ ποὺ ἔδωσε στὸν κόσμον ἐκπληκτικὰ παραδείγματα ψυχικῆς ἀνάτασης, τώρα βασιλευε ὁ μαζικὸς κυνισμὸς καὶ οἱ ἔριδες».

Μὲ τὴν ταινία αὐτὴ ὁ π. Τύχων μᾶς δίνει ἓνα πανερί γεμάτο θησαυροῦς. Σ' ἐμᾶς ἐναπόκειται, πρῶτον νὰ τοὺς ἀναγνωρίσουμε, δευτέρον νὰ τοὺς οἰκειωθοῦμε, καὶ τρίτον νὰ τοὺς ἀξιοποιήσουμε, κατὰ τὸ βιβλικὸ παράδειγμα: «ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθὰ, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρὰ» (Ματθ. 12,35).

Καὶ ἐπίσης μᾶς θυμίζει, ὡς μέγιστο μάθημα, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Αὐτοκρατορίας πρέπει νὰ ξαναδιαβαστεῖ χωρὶς τὶς διόπτρες τῆς Δύσης, γιατί, ὅπως ὑπο-

γραμμίζει, «Τὸ ἐκδικητικὸ μίσος τῆς Δύσης πρὸς τὸ Βυζάντιο καὶ τοὺς ἀπογόνους του, ἐντελῶς ἀνεξήγητο ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους, σὲ κάποιον βαθὺ γενετικὸ ἐπίπεδο, ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ ἀκούγεται παρὰδοξο, συνεχίζεται μέχρι τὶς μέρες μας».

Καὶ εὐτυχῶς ἔχει ἀρχίσει νὰ ξαναδιαβάζεται, ἀσκέτως τῆς ἐπιμονῆς πολλῶν λογίων τοῦ καιροῦ μας, ἰδίως τῶν περιοσότερων ἀπὸ τοὺς λεγόμενους βυζαντινολόγους, πού ἐπιμένουν νὰ μισοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς τους.

Δημήτρης Μαυρόπουλος

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΚΑΤΣΕΛΑΚΗ-ΜΑΡΙΑ ΝΑΝΟΥ, *Ἀνθίβολα ἀπὸ τοὺς Χιονάδες, (Συλλογὴ Μακρῆ-Μαργαρίτη),* ἔκδ. Μουσεῖο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης, Ἀθήνα 2009, σσ. 420.

Στὸ γνωστὸ ἥδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού κυκλοφόρησε (ἀ' μισὸ τοῦ 18ου αἰ.) ἔργο τοῦ Ἀγιογεῖτη μοναχοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ μὲ τίτλο «Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης» καὶ μάλιστα στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου μέρους μὲ ὑπότιτλο «Τεχνολογία», δίνονται οἱ κατάλληλες ὁδηγίες πρὸς κάθε ἐκκολαπτόμενο ἀγιογράφο γιὰ τὸν τρόπο κατασκευῆς ἀνθιβόλων μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ πρότασι-συμβουλὴ «Πῶς νὰ ἐβγάν(λ)ησ ἀνθίβολα»?¹. Πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὸν 18ο αἰ. στὸ κῶρο ἔκφρασης τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας, σχέδια σὲ χαρτί, χρήσιμα στὸ ζωγράφο τῆς Τουρ-

κοκρατίας στὸν ἠπειρωτικὸ ἑλλαδικὸ κῶρο, γιὰ τὴν ἀντιγραφή καὶ μεταφορὰ παραστάσεων ἀπὸ τοιχογραφίες καὶ φορητὲς εἰκόνες σὲ νέα ἔργα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπιλεγμένα εἰκονογραφικὰ θέματα ἐπαναλαμβάνονται καὶ μεταφέρονται ἀπὸ ζωγράφο σὲ ζωγράφο, ἀπὸ ναὸ σὲ ναὸ καὶ ἀπὸ περιοχὴ. Τὰ σχέδια αὐτὰ, πού σύμφωνα μὲ τὶς τεχνικὲς παραγωγῆς τους διακρίνονται σὲ ἔκτυπα, διάτρητα ἢ ἀκόμη καὶ ἐλεύθερα σχέδια, συχνὰ χρωματισμένα μὲ τὰ χρώματα τῶν πρωιότυπων ἔργων, ἀποτελοῦν ἓνα κατατοπιστικὸ εἰκονογραφικὸ ὄδηγὸ γιὰ τοὺς ζωγράφους καὶ παράλληλα ἓνα εὐανάγνωστο δειγματολόγιο γιὰ τὴν εὐχερῆ ἐπιλογή τῶν θεμάτων ἀπὸ τοὺς ὑποψήφιους πελάτες τους. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν παραγωγὴ ἀλλὰ καὶ διακίνηση ἀνθιβόλων ἀνάγονται ἤδη στὰ μέσα περιόδου τοῦ 16ου αἰ. στὸ περιβάλλον τῆς Κοιτικῆς Τέχνης, ὅπου μάλιστα-ὅπως ἀποδεικνύει σχετικὴ ἔρευνα- ὁ γιὸς τοῦ περιφημοῦ ἀγιογράφου Θεοφάνη ἐμφανίζεται νὰ ἐπιστρέφει σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀνθιβόλων στὸν Ἰωάννη Γριπιώτη, γνωστὸ ζωγράφο τῆς ἐποχῆς στὸ Ἡράκλειο τῆς Βενετοκρατούμενης Κρήτης².

Ὡστόσο ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς σωζομένων ἀνθιβόλων, συγκεντρωμένους πλέον σὲ ἰδιωτικὲς συλλογὲς ἢ μουσεῖα, προέρχεται ἀπὸ τὸν κῶρο τῆς Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας, καθὼς ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ γιὰ τὰ ἐπόμενα περίπου 200 χρόνια, ζωγράφοι προερχόμενοι ἀπὸ «καλλιτεχνικὲς» οἰκογένειες, μὲ κατα-

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΦΟΥΡΝΑ, *Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης*, ἐν Πετρούπολει, 1909, σελ. 1.

2. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Μ., *Ἕλληνες Ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἀλωση (1450-1830)*, τ. 1, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1987, σελ. 232.

γωγή κυρίως τὸ χωριὸ Χιονιάδες τῆς Ἡπείρου, ἄφησαν τὸ ζωγραφικὸ τους ἴκνος σὲ πλῆθος ναῶν τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἀλλὰ σποραδικὰ καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Ἡ συντηρούμενη ζωγραφικὴ παράδοση περνᾷ μέσῳ τῶν ἀντιβόλων ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ παρελθὸν μέσῳ τῆς Τουρκοκρατίας στὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα ἐπηρεάζοντας τὶς καλλιτεχνικὲς ἀνησυχίες καὶ ἀναζητήσεις γνωστῶν Νεοελλήνων ζωγράφων, πού ἀσκοῦνται παράλληλα μὲ τὴν παραγωγή «κοσμικῶν» ἔργων καὶ στὴν παραγωγή ἀγιογραφικῶν καὶ εἰκόνων μὲ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τὸ ἔργο τοῦ Σπύρου Παπαλουκά στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Ἀμφισσας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκτέθηκαν πρόσφατα στὸ Ἱδρυμα Β. καὶ Μ. Θεοχαράκη, σημαντικὸς ἀριθμὸς σχεδίων του ἀλλὰ καὶ ἀντιβόλων.

Στὸ παρουσιαζόμενο πόνημα, καρπὸ ἐργώδους προσπάθειας τῆς Δρος Βυζαντινολόγου Ἀνδρομάχης Κατσελάκη καὶ τῆς Ἀρχαιολόγου - Θεολόγου Μαρίας Νάνου, ἐκτίθενται προσεκτικὰ ταξινομημένα καὶ ἐπαρκέστατα σχολιασμένα 24 ἀντίβολα, πού ἀνήκουν στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μακρῆ - Μαργαρίτη. Ἄν καὶ τὸ παρὸν λεύκωμα ἀπευθύνεται σὲ ἓνα μᾶλλον ὑποψιασμένο περὶ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τέχνη τῆς ἀγιογραφίας καὶ τῆς βυζαντινῆς εἰκόνας κοινό, ἐντούτοις διατηρεῖ μία γενικότερη παιδευτικὴ σημασία καὶ χρησιμότητα γιὰ κάθε ἐνδιαφερόμενο πού διαθέτει στοιχειωδῶς κριτήρια αἰσθητικῆς ἀνάγνωσης ἢ προσέγγισης ἔργων τέχνης συγκεκριμένης θεματικῆς καὶ προέλευσης. Ἐπειτα ἀπὸ κατατοπιστικὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο μὲ ἀναφορὰς στὴν καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα

τῶν λαϊκῶν ζωγράφων τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Δυτ. Μακεδονίας κατὰ τὸν 18^ο καὶ 19^ο αἰ., γεωγραφικὸ - τοπογραφικὸ χάρτη καὶ τὴν παρουσίαση τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου τοῦ Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Νεγᾶδων (1792), τὸ κύριο μέρος τῆς ἐργασίας ἀναλώνεται στὴν συστηματικὴ παρουσίαση 24 ἀντιβόλων, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται τρία (3) μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Μεγάλου Ἀρχιερέως, τέσσερα (4) μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Παντοκράτορος, τρία (3) μὲ τὸ θέμα τῆς Παναγίας ὡς Ὁδηγήτριας, ἓνα (1) ὡς «Ρόδον τὸ Ἀμάραντον», πέντε (5) μὲ διάφορους Ἱεράρχες ἀγίους, ἓνα μὲ τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο, δύο (2) μὲ ἀγίους μάρτυρες (Δημήτριος καὶ Μηνᾶς), ἓνα μὲ τὴν παράσταση τῶν Αἰῶνων, ἓνα μὲ τὴν Ἀγία Τριάδα, ἓνα μὲ τὸ θέμα τῆς Ἀποκάλυψης, καθὼς καὶ δύο (2) μὲ ἀδιάγνωστες παραστάσεις.

Τὰ παραπάνω θέματα ἐργασίας τῶν ζωγράφων εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν παράδοση, ὅπως τὴν ἀνανέωσε ὁ μέγας Μανουὴλ Πανσέληνος καὶ τὴν ἐμπλούτισε ὁ Θεοφάνης ὁ Κρήτης, ἀλλὰ παράλληλα εἶναι ἀνοικτὰ σὲ ἐπιδράσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν καλλιτεχνικῶν ρευμάτων (μπαρόκ καὶ ροκοκό) ἢ τῆς νεορωσικῆς ἀγιογραφικῆς σχολῆς. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ λευκώματος - μελέτης, ἐνισχύουν τὴν παρουσίαση κάθε θέματος μὲ πλούσιο εἰκονογραφικὸ ὕλικό, βασισμένο στὸ ἀντίστοιχο ἀντίβολο καὶ πλήρη πίνακα σημειώσεων καὶ παραπομπῶν στὸ τέλος τῆς διαπραγμάτευσης κάθε θέματος. Στὴ συνέχεια παρατίθενται σημαντικὰ παραρτήματα, ὅπως δέκα (10) ἀντίβολα πού ἀνήκουν σὲ συλλογὴ τοῦ Μουσείου Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς

Τέχνης, είκοσιέσσερα (24) νέα αντίβουλα που ανήκουν στη συλλογή Μακροῦ - Μαργαρίτη αλλά και έντυπη παρουσίαση ἀλληλογραφίας μεταξύ τοῦ Χιονιάδη - ἀγιογράφου Ἀνέστη Γιαννούλη καὶ τῶν ὁμοτέχνων του Βακιοτζίη καὶ Τζιμούλη γιὰ τὴ διάθεση ἐκ μέρους τοῦ πρώτου, ἀριθμοῦ ἀντιβόλων. Ὁ τόμος ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν παράθεση ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας, ἰδιαίτερα κατατοπιστικῶν εὔρετηρίων (εἰκονογραφικό, καλλιτεχνῶν, Μνημείων, προέλευσης φωτογραφιῶν), ἀλλὰ καὶ περιληπτικῆς παρουσίας στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα τῶν θεμάτων τοῦ κυρίου μέρους τῆς ἐργασίας, μὲ τὴν ἐπιλογὴ βασικῶν τους στοιχείων.

Τὸ ὅλο ἐγχείρημα συνιστᾷ πρωτότυπο ἔργο, καθὼς εἶναι ἡ πρώτη προσπάθεια στὴν Ἑλλάδα ποὺ ἀφορᾷ στὴ μελέτη τῶν ἀντιβόλων καὶ σχεδίων ἐργασίας τῶν μεταβυζαντινῶν ζωγράφων - ἀγιογράφων. Ἡ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὀλοκλήρωση τῆς προσπάθειας καταγραφῆς τῶν μεταβυζαντινῶν ἀγιογράφων μὲ συστηματικὸ τρόπο καὶ κατ' ἀλφαβητικὴ σειρά - ἔργο πνοῆς τοῦ ἀειμνήστου Μ. Χατζηδάκη³ - ἔδωσε στὸν ἐρευνητὴ πρωτίστως ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο ἓνα πολύτιμο ἐργαλεῖο, μὲ πλούσιο ὑλικὸ συγκεντρωμένο σὲ δύο τόμους. Τὸ σημερινὸ ἐκδοτικὸ ἀποτέλεσμα προσθέτει

νέα πολύτιμα στοιχεῖα, ἀφοῦ ἀναδεικνύει τὶς πηγὲς ἐμπνευσης τῶν μεταβυζαντινῶν ζωγράφων, τὸν τρόπο ἐργασίας τῶν μεταβυζαντινῶν ἐργαστηρίων ἐνῶ ἐρμηνεύεται ἐπαρκῶς ἡ παράδοση τῆς «λαϊκῆς» θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ. Ἡ συγκέντρωση, κατάταξη καὶ συστηματικὴ παρουσίαση τῶν νέων θεμάτων ποὺ ἐμφανίζονται στὴν Μεταβυζαντινὴ Τέχνη, σὲ ἐπίπεδο μνημειακῆς τέχνης καὶ φορητῆς εἰκόνας, θὰ ἀποτελέσει σίγουρα στὸ μέλλον ἓνα ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτο συμπλήρωμα τῶν προηγούμενων ἔργων.

Οἱ συγγραφεῖς διαθέτουν λόγῳ εἰδικῶν σπουδῶν τὴν ἀπαραίτητη γνώση τοῦ διαπραγματευόμενου θέματος ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγκαῖα «τεχνογνωσία» παρουσίας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν τρόπο ἔκθεσης τῆς ἐργασίας τους. Οἱ 1150 σημειώσεις καὶ οἱ 72 ἀναφορὲς σὲ ἀδημοσίευτο - μέχρι σήμερα - ἐπιστημονικὸ ὑλικό, ἀναδεικνύουν καὶ ὑπογραμμίζουν τὴν μεθοδικότητα μὲ τὴν ὁποία διεξῆλθαν τὸν ὄγκο τῶν πληροφοριῶν ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους. Οἱ 309 ἔγχρωμες εἰκόνας - φωτογραφίες πρωτότυπων ἔργων - ποὺ συγκροτοῦν τὸ συγκριτικὸ ὑλικὸ συνιστοῦν τὸ σῶμα τῶν ἀδιαμφισβήτητων μαρτυριῶν γιὰ τὸ ρόλο τῶν ἀντιβόλων στὴν καλλιτεχνικὴ πορεία τῶν μεταβυζαντινῶν ἀγιογράφων ἀπὸ τὸν 18ο καὶ ἔξῃς, καθὼς καὶ τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου τῆς σπουδῆς σὲ παραδοσιακὰ πρότυπα καὶ φόρμες.

Ἡ τυποτεχνικὴ ἀριότητα μὲ τὴν πολυτελῆ ἐκτύπωση τετραχρωμίας (χαρτὶ velvet 160 γρ.) ὑποστηρίζει ἐπάξια τὴν ἐρευνητικὴ - συγγραφικὴ προσπάθεια, ποὺ ἐκτίθεται στὶς μεγάλου σχήματος

3. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Μ., *Ἑλληνες Ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἀλωση (1450-1830)*, τ. 1, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1987 & ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Μ., - ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., *Ἑλληνες Ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἀλωση (1450-1830)*, τ. 2, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1997.

(28x24,5εκ) σελίδες του λευκόματος, κατατάσσει το τελικό αποτέλεσμα στα μνημειώδη έκδοτικά έγχειρήματα, αν και ένα σκληρότερο έξωφυλλο θα προσέδιδε στο έργο εμφάνιση συλλεκτικού τόμου και μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στο χρόνο.

Γεώργιος Παπαδόπουλος

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΥΠΡΙΟΥ, *Κείμενα για τὸ Τίποτα. Μία συνάντηση θεολογίας και λογοτεχνίας με ἀφορμὴ τὰ ἔργα τοῦ Σάμουελ Μπέκετ*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2009, σσ. 346.

Ὁ διάλογος και ἡ συνάντηση θεολογίας και λογοτεχνίας εἶναι ἕνα ἐγχείρημα πού περιορισμένα ἔχει λάβει χώρα στη σύγχρονη ἑλλαδική θεολογική σκέψη. Τὸ βιβλίο τῆς Σπυριδούλας Ἀθανασοπούλου - Κυπρίου ἀποτελεῖ μία ἐξαιρετική ἀφορμή νὰ ἀνοίξει ἡ συζήτηση για τὴν ἀναγκαιότητα και τὶς προϋποθέσεις ἐνὸς τέτοιου διαλόγου, ἀλλὰ και για τὶς ποικίλες και πολυπλευρες θετικές συνέπειες πού αὐτὸς θὰ ἔχει και για τοὺς δύο χώρους.

Θὰ πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ βιβλίο εἶναι συλλογή ἀρθρῶν, τὰ ὁποῖα εἴτε ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ σὲ ἐπιστημονικά περιοδικὰ εἴτε ἀποτελοῦν μέρος δημοσιευμένων μονογραφιῶν εἴτε τέλος εἶναι τμήμα τῆς διδακτορικής διατριβῆς τῆς συγγραφέως, σπὴν παροῦσα ὅμως ἔκδοση ὅλα ἔχουν δεχθεῖ σχετική συμπληρωματική ἐπεξεργασία.

Ὅπως ἡ ἴδια ἡ συγγραφέας ἀναφέρει στὸν πρόλογό της, στόχος τοῦ βιβλίου εἶναι ἀπὸ τῆ μία νὰ ἐξετάσει τὰ λογοτεχνικά κριτήρια και τὶς θεολο-

γικές προϋποθέσεις για τὴν ἐπίτευξη τοῦ διαλόγου θεολογίας και λογοτεχνίας και ἀφετέρου νὰ περιγράψει μέσα ἀπὸ συγκεκριμένες μορφές και σχήματα τοὺς τρόπους με τοὺς ὁποῖους μπορεῖ νὰ γίνει αὐτὸς ὁ διάλογος στὸ διηνεκές. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ βιβλίο μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει “ἕναν ὁδηγὸ τόσο για τὴν ἀναγνώριση τῆς ἥδη ὑπάρχουσας θεολογικῆς κριτικῆς λογοτεχνικῶν κειμένων ὅσο και για τὴν ἐκ νέου ἐρμηνεία παλαιότερων και σύγχρονων λογοτεχνικῶν ἔργων” (σελ. 12). Για νὰ ἐπιτύχει τοὺς στόχους της ἡ Ἀθανασοπούλου-Κυπρίου χρησιμοποιεῖ συγκεκριμένα παραδείγματα, ἀφιερώνοντας μερικά ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου (4, 5 και 6) στη θεολογική ἐρμηνευτική ἀνάγνωση τοῦ ἔργου τοῦ βραβευμένου με Nobel Λογοτεχνίας (1969) συγγραφέα Samuel Beckett.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου με τίτλο: «Κριτήρια και θεολογικές προϋποθέσεις τοῦ διαλόγου θεολογίας και λογοτεχνίας» ἡ συγγραφέας ξεκινὰ κάνοντας ἀναφορὰ και σχολιάζοντας κριτικά τὶς προσπάθειες και ἀπόπειρες ὀρισμοῦ τοῦ ὄρου λογοτεχνία, καταλήγοντας ὅτι, τουλάχιστον για τὴν ἴδια, κάθε φορά πού χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος λογοτεχνία στὸ ἔργο της ἀφορὰ: «τὸ σύνολο τῶν κειμένων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔχουν θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἀκαδημαϊκῶν κριτικῶν τῆς λογοτεχνίας ὡς λογοτεχνικά και γι’ αὐτὸ ἄξια μελέτης σὲ συγκεκριμένες ἱστορικές περιόδους» (σελ. 17). Τὸ διάλογο δὲ λογοτεχνίας και θεολογίας τὸν ἐντάσσει στὸ εὐρύτερο πλαίσιο μίας πράξης: τῆς ἐρμηνευτικῆς. Ἀξιο-

ποιώντας στη συζήτηση περί ἑρμηνευτικής κείμενα τῶν Πατέρων, καὶ εἰδικά τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, καταλήγει ὅτι ὁ δοξολογικός, εὐχαριστιακός, χριστοκεντρικός καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἐκκλησιολογικός ἀλλὰ ταυτόχρονα ἀπολύτως προσωποκεντρικός χαρακτήρας τῆς θεολογίας, ἀποτελοῦν τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ συνάντησή της μὲ τὴ λογοτεχνία.

Στὸ δευτέρου κεφάλαιο ἡ συγγραφέας διαπραγματεύεται τὴ «λογοτεχνικότητα τῆς θεολογίας καὶ τὴ θεολογικότητα τῆς λογοτεχνίας» καταδεικνύοντας τὴ σχέση τῶν ἐκκλησιαστικῶν (ἁγία Γραφή καὶ παράδοση), στὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζει μία ποιητικὴ λειτουργία, καὶ τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων. Μετὰ ἀπὸ τὴ σύντομην σχετικὰ ἀναφορὰ τῆς στὴν Ἁγία Γραφή ὡς κείμενο πρὸς ἑρμηνεία, ὅπου ὅμως δὲν συζητεῖται οὔτε ἐξαντλεῖται ἡ σχετικὴ γιὰ τὸ θέμα ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, ἡ συγγραφέας συνεχίζει μὲ τὴν ποιητικότητα τῆς Ὁρθόδοξης ὑμνογραφίας. Ἡ ὑμνογραφία μὲ ὅλη τὴν ποιητικότητά της ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ μία ἀπόπειρα ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐκφράσουν μυστήρια, τὰ ὁποῖα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν κατανοεῖ. Στὸ μέρος πού ἀφορᾷ τὴ θεολογικότητα τῆς λογοτεχνίας διερευνᾶται ἡ ἀποκαλυπτικὴ τῆς διάστασις, καθὼς καὶ ἡ ἑσχατολογικὴ τῆς προοπτικὴ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ διάφορα ποιητικὰ καὶ λογοτεχνικὰ μορφώματα δὲν τὰ ἀπορρίπτει ἡ ἐκκλησία ἀλλὰ ἐμφυσᾷ σὲ αὐτὰ πνοὴ ἑσχατολογικὴ. Ἡ λογοτεχνία βέβαια στὸ βαθμὸ πού ἐκφράζει «θεολογικὲς σκέψεις καὶ ἀποκαλύπτει στοιχεῖα γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, γιὰ τὶς σχέσεις μας καὶ

γιὰ τὸν κόσμον γύρω μας, δείχνει ἀπλῶς τὸ δρόμο... δὲν προσφέρει σωτηρία οὔτε ὁδηγεῖ στὴ θέωση» (σελ. 101).

Τὸ τρίτου κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὸ διάλογο Θεο-Λογίας καὶ Λογοτεχνίας, ὅπου ἀφοῦ γίνεται μία θεολογικὴ ἀποτίμησις τῆς λογοτεχνίας, τονίζεται ὁ ρόλος πού παίζει ἡ καλεῖται νὰ παίξει ὁ ἀναγνώστης καὶ παρουσιάζεται ἡ ἑρμηνευτικὴ του εὐθύνη, μὲ βάση τὶς προϋποθέσεις του καὶ δὴ τὶς θεολογικὰς. Ἡ Ὁρθόδοξη παράδοσις, σύμφωνα μὲ τὴ συγγραφέα, τονίζει τὴ δημιουργικὴ καὶ ὄχι τὴν παθητικὴ φύσιν τῆς ἀνάγνωσις. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, οἱ ἀπόψεις τοῦ ὁποῖου ἀξιοποιοῦνται σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου, θεωρεῖ ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ οἱ προδιαθέσεις τῶν ἀναγνωστῶν ἔχουν κεφαλαιώδη σημασία, ἐπειδὴ καθορίζουν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγνωσις καὶ τῆς ἑρμηνείας (σελ. 149).

Στὸ τέταρτου κεφάλαιο ἡ συγγραφέας παρουσιάζει τὶς ἀπόψεις σύγχρονων ἐρευνητῶν γιὰ τὸν Beckett, τὴν ἀντίληψη καὶ σχέση τοῦ συγγραφέα μὲ τὸ Θεῖο καὶ μὲ ποιά σχήματα καὶ μέσα αὐτὴ ἡ σχέση ἐνσωματώνεται στὸ ἔργον του. «Τὸ δεδομένο ὅτι στὸ ἔργον τοῦ Beckett διαφαίνεται καθαρὰ ἡ καχυποψία του ἀπέναντι στὸ Θεό, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑπάρχουν ὀρισμένες μυστικὲς καὶ αἰσιόδοξες στιγμὲς, ὁδήγησε κάποιους κριτικοὺς νὰ προσπαθῆσουν νὰ ἐξηγήσουν συμβιβαστικὰ τὴ διπλὴ αὐτὴ στάσις του ἀπέναντι στὸ Θεῖο δίνοντας διάφορες θεολογικὲς ἐρμηνείας» (σελ. 63). Εἶναι αὐτὸς ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού ὁδηγεῖ τὴ συγγραφέα στὸ πέμπτον καὶ ἕκτον κεφάλαιον

τοῦ βιβλίου νὰ ἐπιχειρήσει τὴ δική της θεολογικὴ ἀνάγνωση καὶ ἐρμηνεῖα τῶν ἔργων τοῦ Beckett: *Περιμένοντας τὸν Γκοντό, Τέλος τοῦ Παιχνιδιοῦ* καὶ *Τριλογία*. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ συγγραφέας ἀξιοποιεῖ τὴ θεολογικὴ ἀποψη τοῦ Γρηγορίου Νύσσης γιὰ τὰ τρία στάδια τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ Θεὸ στὴ θεολογικὴ ἀνάγνωση τῆς *Τριλογίας* (Μολλού, Ὁ Μαλὸν Πεθαίνει καὶ ὁ Ἀκατανόματος) τοῦ Beckett. Μὲ τὸ ἐγχείρημά της αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἀμβλύνει τὴν κυρίαρχη διάκριση ἀνάμεσα στὰ λεγόμενα “θεολογικά” καὶ “λογοτεχνικά” κείμενα.

Κλείνοντας αὐτὴν τὴ σύντομη παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Ἀθανασοπούλου-Κυρίου, θὰ κάνουμε τρία σχόλια πού ἀφοροῦν προσωπικὲς μας ἀπορίες, ἐπισημάνσεις, ἴσως καὶ μικρὲς ἐνστάσεις. Αὐτὲς μπορεῖ νὰ ὀφείλονται τόσο στὸ γεγονὸς ὅτι τὰ κείμενα ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητες ἀρχικῶς μεταξὺ τους μελέτες ὅσο καὶ στὴ δική μας ἀδυναμία νὰ κατανοήσουμε τὸ πνεῦμα τοῦ ὑπὸ παρουσίαση βιβλίου σὲ κάποια ἐπιμέρους σημεῖα του. Συγκεκριμένα, ἐνῶ ἡ συγγραφέας ἐπιτυχῶς συζητᾷ τὴ σημασία τοῦ ὄρου «λογοτεχνία» στὸ πρῶτο κεφάλαιο, δὲν προβαίνει σὲ ἀντίστοιχη ἀνάλυση καὶ ὀρισμὸ τοῦ ὄρου «θεολογία» (ὅπως αὐτὸς χρησιμοποιεῖται τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἴδια). Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια πολλὲς φορὲς στὸ ἔργο της νὰ ἐναλλάσσει τοὺς ὄρους «χριστιανικός», «ὀρθόδοξος», «θεολογικός», ἐννώνοντας οὐσιαστικὰ μόνο «ὀρθόδοξος». Ἐπίσης, ἐρωτήματα προκύπτουν ὡς πρὸς κάποια σημεία τοῦ βιβλίου ὅπου δημιουργεῖται

ἡ αἴσθησις ὑπαρξῆς ἀντιθέσεων. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἀναφορά της ὅτι τὰ λογοτεχνικά κείμενα δὲν ὀδηγοῦν στὴ θέωση (σελ. 101) ἐνῶ παρακάτω δηλώνεται ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Beckett μποροῦν νὰ παραλληλιστοῦν μὲ τὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ νὰ λειτουργήσουν ὑπὸ συγκεκριμένες προϋποθέσεις ὡς “μυστήρια κοινωνίας μὲ τὸ Θεό”, ὡς κείμενα πού μποροῦν νὰ ἀναγάγουν τὸν ἀναγνώστη στὸ Θεό (σελ. 199). Τέλος, ἡ θεολογικὴ ἀνάγνωση τοῦ Beckett καὶ τὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τῆς συγγραφέως ἔχει σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια, σκοπὸ νὰ ἱκανοποιήσει δύο κοινότητες ἀναγνωστῶν (σελ. 196), δηλαδή οὐσιαστικὰ καὶ τὶς δύο κοινότητες μὲ τὶς ὁποῖες ἡ συγγραφέας ἔρχεται σὲ διάλογο, τὴ λογοτεχνικὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ (ὀρθόδοξη ἢ τὴν εὐρύτερη). Ἐδῶ βέβαια τίθεται αὐτομάτως τὸ κομβικὴς σημασίας ἐρώτημα γιὰ τὸ πλαίσιο τῆς ἐρμηνευτικῆς, ἐὰν μία ἐρμηνεῖα μπορεῖ, ὀφείλει ἢ πρέπει νὰ ὑπηρετήσῃ δύο ἢ περισσότερα ἀκροατήρια διαφορετικῶν προϋποθέσεων καὶ κριτηρίων.

Τὰ παραπάνω σχόλια οὐδόλως ἔχουν στόχο νὰ μειώσουν τὴν πραγματικὰ σημαντικὴ καὶ πρωτότυπη συμβολὴ τῆς Ἀθανασοπούλου-Κυρίου. Θεωροῦμε ὅτι ἡ συγγραφέας καταπιάνεται μὲ ἕνα οὐσιῶδες γιὰ τὸ ἀνοιγμα καὶ τὸ διάλογο τῆς θεολογίας μὲ τὴ σύγχρονη διανόηση ζήτημα καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα πού θίγει καὶ ἀνάλυει, ὅπως αὐτὸ τῆς ἐρμηνευτικῆς, εἶναι κομβικῆς σημασίας γιὰ τὴ σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη, ἑλληνικὴ καὶ παγκόσμια.

Ἐλένη Κασσελόγη - Χατζηβασιλειάδη

ΠΡΩΤ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΡΜΟΣ, *Ἐκκλησιαστικῆς αὐτογνωσίας*, Πρόλογος Ἀρχιμ. Νεκτάριος Ἀντωνόπουλος, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2009, σσ. 251.

«Ἀπὸ ὅλα μπορεῖς νὰ σωθεῖς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νοσταλγία σου γιὰ κάτι πολὺ μακρινὸ ποὺ δὲν τὸ θυμᾶσαι». Αὐτοὺς τοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ Τάσου Λειβαδίτη, δανεῖζεται εὐστοχα καὶ εὐλογα ὁ συγγραφέας π. Βασίλειος Θεομὸς, προκειμένου νὰ μᾶς μιλήσει μὲ τρόπο νοσταλγικὸ γιὰ κάτι μακρινὸ ὅπως ἔχει κατανήσει ἢ οὐσιαστικὴ φανέρωση τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία.

Τὴν Ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν μία, ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀντιλαμβάνεται καὶ τὴν βιώνει, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως ἔχει καταλήξει νὰ ἐννοεῖται καὶ νὰ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῆς.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας πρέπει νὰ τονιστεῖ τὸ γεγονός πὼς ὁ π. Βασίλειος Θεομὸς στὸ βιβλίο του αὐτὸ θὰ διακονήσῃ τὴν ἀλήθεια (βλ. σ. 167). Τὸ εὐαγγελικὸ μὶστο πάνω στὸ ὁποῖο βασίστηκε ἡ γραφίδα του, θὰ λέγαμε ὅτι εἶναι τὸ ἑξῆς: «γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς», ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἀλήθεια δὲν ἀρέσει σὲ πολλοὺς, ἐπειδὴ ξεβολεύει καὶ ἐπαναπροσδιορίζει τὸ χαμένο ἀπὸ καιρὸ κέντρο βάρους τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ἀκόμη κι ὅταν ἡ ἀλήθεια μοιάζει ὑπερβολικὴ σὲ ἐφυσασμένες συνειδήσεις, ὁ συγγραφέας ἔρχεται νὰ ταρακουνήσει τὰ λιμνάζοντα προβάλλοντας προφητικὴ φωνή.

Ἄν θυμηθοῦμε τὴν ἱστορία τῶν προφητῶν καὶ τὴν δράση τους στὸ ροῦ τῆς πορείας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐπισημάνουμε πὼς ἡ ἀποστολή τους διευρύνε-

ται σὲ κάθε ἔκφανση τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ὁ διττὸς ρόλος τοῦ κηρύγματος τοὺς ἔγκειται ἀπὸ τὴ μία στὴν ἔκκληση γιὰ μετάνοια καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν ὑπόσχεση ἐλπίδας ποὺ πάντοτε ὁ Θεὸς διασώζει μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Θείας Του Οἰκονομίας. Ὁ ἔλεγχός τους ἀφοροῦσε τοὺς πάντες ἀδιακρίτως, τοὺς Βασιλεῖς γιὰ τὶς ὑπερβολές τους, τοὺς ἱερεῖς γιὰ τὴν προσκόλλησή τους στὸν τύπο, τοὺς πλουσίους γιὰ τὴν ἀδικη μεταχείριση τῶν φτωχῶν, τὸν λαὸ γιὰ τὴν λανθασμένη πορεία ποὺ ἔπαιρνε.

Ἡ συνεχὴς τους λοιπὸν παρέμβαση στὰ κακῶς κείμενα τῆς ἐποχῆς τους καὶ στὰ κακῶς πραττόμενα ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους τους, καθιστοῦσε τὴν παρουσία τους μὴ ἀνεκτὴ κι ἐνοχλητικὴ. Παρ' ὅλες τὶς ταλαιπωρίες καὶ τοὺς κατατρογμούς τους ὥστόσο, κανένας ἀπὸ τοὺς παραπάνω δὲν φίμωσε τὴν ἀλήθεια ποὺ τοῦ παρέδωσε ὁ Θεός.

Αὐτὴ ἡ ἄρνηση λοιπὸν τοῦ π. Βασιλείου Θεομοῦ νὰ ἀμαυρώσει τὰ οὐσιώδη καὶ ἡ σθεναρὴ του προσκόλλησις στὴν κατάδειξη τῶν σφαλμάτων καὶ στὴν ἀνάδειξη δρόμων θεραπείας ἀποδεικνύει πὼς ὁ θεολογικὸς λόγος δὲν φιμώνεται οὔτε κι ἐξωραϊζεται ἐπιτηδευμένα μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ ἀρέσει στοὺς ἀποδέκτες του. Ἀλλὰ ἀποκαλύπτεται τὸ ἴδιο ἀληθινὸς καὶ ἀπαιτητικὸς, προκειμένου νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ πραγματικὸ Πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τὸ πραγματικὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Κι ὅσο αὐτὴ θὰ βρίσκεται σὲ διάσταση ἀπὸ τὴν ζωσα πραγματικότητα καὶ σὲ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ τῆς ἀποστολή, τόσο ἡ ὁδὸν θὰ πληγώνει μὴ βρίσκοντας ἀδιέξοδο,

τόσο ἡ Ἐκκλησία θὰ πορεύεται ἀβοήθητη κι ἐγκλωβισμένη σὲ παλιότερα θεωρητικά σχήματα πὸν δὲν κοινωνοῦν πλέον τὴν ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ συγγραφέας, μὲ τὴν ποιητικὴ τρυφερότητα πὸν τὸν διαπνέει, μᾶς καλεῖ σὲ μία ἐκ τῶν ἔσω θεώρηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητας, σὲ μία ἀποτίμηση τῶν πραγμάτων καὶ σ' ἓναν ἀνοικτὸ διάλογο χωρὶς προσωπεῖα καὶ ἐνοχές, παρὰ μόνο μὲ ἀγωνία γιὰ τὴν θεραπευτικὴ ἐκείνη ὁδὸ, πὸν θὰ μετατρέψει τὴν ὁδὸν σὲ χαροποῖο ἐλπίδα ἔμπρακτης προσπάθειας ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ καιροὶ τῆς ὁδὸν τοῦ ἀποτυπώνονται στὶς δώδεκα ἐνόητες / ὁμιλίες τοῦ βιβλίου του καὶ καλύπτουν ἓνα εὐρὸν φάσμα θεολογικοῦ, ψυχολογικοῦ, κοινωνικοῦ, ἠθικοῦ καὶ κυρίως ὑπαρξιακοῦ ἐνδιαφέροντος μὲ τέτοια δυναμικότητα καὶ αὐθεντικότητα, πὸν μὲ τὴν πρώτη ἀνάγνωση ταράζει, προβληματίζει καὶ ἐν τέλει σὺν-κινεῖ –μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κινεῖ, δηλαδὴ δημιουργεῖ κίνηση– τὸν ἀναγνώστη πὸν αἰσθάνεται νὰ τὸν ἀφοροῦν, προσωπικὰ καὶ συγκεκριμένα, συμπεριφορὲς καὶ ἀπόψεις πὸν μὲ τὸν καιρὸ ἔχει ἀποδεχτεῖ ἀπροϋπόθετα καὶ νωχελικά.

Ὁ συγγραφέας ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὶς ἀντιθέσεις πὸν ἀντιμετωπίζει ἡ σύγχρονη ἐποχὴ, τὴν ὁποία θὰ χαρακτηρίζαμε καὶ ὡς ἀντιφατικὴ. Τὶς ἀντιθετικὲς αὐτὲς διασπάσεις διαπραγματεύεται μὲ τέχνη καὶ μὲ ἐμπειρικὴ ἀφηγηματικὴ διάθεση πὸν γέμει παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν πολυχρονη ποιμαντικὴ ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελματικὴ του ιδιότητα ὡς ψυχίατρος. Ἡ Ἐκκλησία ἔφτασε πλέον στὴν ἐποχὴ μας νὰ τραβάει μία διαχωριστικὴ γραμμὴ γιὰ ὅλα καὶ γιὰ ὅλους. Ἀπὸ τὴν μία ὁ

κλῆρος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ λαός, ἀπὸ τὴν μία ὁ ἄγαμος κλῆρος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἔγγαμος, στὸ ἓνα ἄκρο οἱ ἄντρες στὸ ἄλλο οἱ γυναῖκες, στὴν μία πλευρὰ οἱ ὁμόθροσκοι στὴν ἄλλη οἱ ἀλλόθροσκοι, ἀπὸ τὴν μία ἡ ἰδιωτικὴ θεολογία (ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ καθένας) ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας.

Αὐτὴ ἡ διασπαστικὴ τάση καὶ αὐτὸς ὁ ἐξουσιαστικὸς χωρισμὸς τῆς ἐνόητας σὲ δύο ἢ καὶ περισσότερα πεδία πὸν κατετέμνει τὴν ἁρμονία τῆς συμπόρευσης καὶ τῆς ἀπόδοσης τῆς ἰσοτιμίας καὶ ἰσότητας στὸν ἄλλον, εἶναι πὸν δημιουργεῖ τὴν ὁδὸν στὸν Χριστὸ πὸν μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πράξη του κατέδειξε τὸν κάθε μορφῆς φανατισμὸ, ἀναδεικνύοντας τὴν ἴση μεταχείριση τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἀλληλοσυμπόρευσίν τους σὲ μία κοινὴ ἱστορικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ πορεία. Ὁ π. Βασίλειος Θεομὸς ἐπαναφέρει στὸ κέντρο τῆς συζήτησης γιὰ τὸ ποιά πρέπει νὰ εἶναι ἡ κύρια ἐγνοία τῆς Ἐκκλησίας καὶ κυρίως τῶν κληρικῶν, τὸν ἄνθρωπο καὶ ὄχι τὴν ὑλικὴ ἢ τὴν μονομερῶς κοσμικὴ τους ἐξάρτηση. Καίρια τοποθετεῖ στὸν λόγο του, ἀπόρροια τῆς αἰσθαντικῆς εὐαίσθητης ψυχοσύνθεσής του, τὰ λόγια τοῦ μεγάλου Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας μας, τοῦ Ἁγίου Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, πὸν: «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι Ἐκκλησία μυστικὴ» καὶ συνεχίζει ὁ συγγραφέας μας τονίζοντας τὰ ἑξῆς: «Γι' αὐτὸν (ἐννοεῖ τὸν ἄνθρωπο) ἐπιτελοῦνται τὰ νῦν, γι' αὐτὸν ὑπάρχουν τὰ ἔσχατα. Γι' αὐτὸν ἀποφάσισε ὁ Χριστὸς ν' ἀφήσει ἱερεῖς».

Ἐν ὀλίγοις, ὁ π. Βασίλειος μετατοπίζει τὸ κέντρο βάρους ἀπὸ τὴν ὁδὸν πὸν προκαλεῖ ἡ ἀνακολουθία θεωρίας καὶ πράξης τῆς Ἐκκλησίας, στὴν ἐλπίδα θε-

ραπείας αὐτῆς τῆς ὀδύνης. Ἐὰς θυμηθοῦμε ἐδῶ πάλι τὸν διπλὸ ρόλο τῆς προφητικῆς φωνῆς σὲ καιροὺς θεολογικῆς ἀνυδρίας. Ἡ πορεία θεραπείας δὲν θὰ μποροῦσε φυσικὰ νὰ εἶναι οὔτε ἀνώδυνη οὔτε βραχύχρονη, ὅπως οὔτε βραχύχρονη ὑπῆρξε καὶ ἡ παρέκκλιση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ζωντανὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀγαπητικὴ σύναξη ἰσοτίμων μελῶν / μαθητῶν (μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια) τοῦ Χριστοῦ, σὲ μία μηχανιστικὴ ρουτίνα συμμετοχῆς τους στὴν Θεία Λειτουργία, τὴν ὁποία ἔχουν ἀποκόψει ἀπὸ τὴν καθημερινή τους ζωὴ καὶ ἔχουν ἀπονεκρώσει στὶς διαπροσωπικὲς τους σχέσεις.

Ὁ συγγραφέας ἀφοῦ ἔχει ἤδη κρούσει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου μὲ τὴν ἐπισημάνση τῆς ὀδύνης, προβαίνει στὴν θεραπεία τῆς ἀρρωστημένης καταστάσεως μὲ συγκεκριμένα μέτρα καὶ προτάσεις ποὺ ἀποβαίνουν συνώνυμα τῶν ὠδίνων τῆς γέννας. Μόνο ὅταν ἡ ὀδύνη μεταπλάσσεται ἀναστάσιμα μέσῳ τῶν ὠδίνων μπορεῖ νὰ δώσει μία ἀναγεννημένη καὶ ἀνανεωμένη θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος Χριστοῦ, ποὺ ἀναγνωρίζει τὰ λάθη τῆς καὶ τὶς ἀνακολουθίες τῆς, καὶ πορεύεται μὲ τὴν σύμπραξη ὅλων ἀνεξαιρέτως τὸν δρόμο τῆς μετανοίας (μὲ τὴν ἔννοια τῆς ριζικῆς ἀλλαγῆς νοστρωπίας) καὶ τῆς ἀπλότητος τῆς ἀγάπης ποὺ ὀδηγεῖ στὴ σωτηρία.

Μία ἐκκλησία ποὺ ὄχι μόνο δὲν ἐξυπηρετεῖ τὶς ἀνάγκες τῶν πιστῶν καὶ δὲν ἀπαντᾷ σὲ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζουν ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ σκάνδαλα μὲ τὴν χρηματοθηρικὴ φιλοδοξία ὀρισμένων ἐκπροσώπων τῆς καὶ τὴν προσκόλλησή τῆς σὲ ἀρχαϊκὲς δοξασίες, ποὺ μειώνουν τὸ πρόσωπο τῆς γυναίκας, μία

ἐκκλησία μὲ ἔντονη τὴν τάση νὰ ἀναπαράγει ἕνα στεῖρο παρελθοντισμὸ ποὺ ἀποστραγγίζει τὸν «ἐπαναστατικὸ», θὰ λέγαμε, δυναμισμό τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν δίσταζε νὰ ἀνασκευάσει αὐτὰ ποὺ ἄλλοι θεωροῦσαν ἱερά καὶ ἄρα μὴ ἀλλακτέα (Τὸ Σάββατο ἐξᾴλλου ἐγινε γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὄχι ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸ Σάββατο!). Μία τέτοια ἐκκλησία ποὺ κατηγοριοποιεῖ ἀνθρώπους σὲ ἀλλόθρησκους καὶ ὁμόθρησκους καὶ βάζει σὲ συγκεκριμένα «κουτάκια» τὸν πλησίον, μία ἐκκλησία τῆς ὁποίας τὸ σῶμα δὲν συνέχεται σὲ ἀγαπητικὴ σύναξη ἀλλὰ τυπολατρικὰ εἶτε ἀσκεῖ εἶτε παρακολουθεῖ ἀμέτοχα τὰ τελετουργικὰ δρώμενα, μία τέτοια ἐκκλησία, λοιπὸν, δὲν θὰ μποροῦσε ποτέ νὰ εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος ποὺ νοσταλγεῖ ὁ συγγραφέας.

Ὁ συγγραφέας στὸ βιβλίον αὐτὸ πολλαπλασιάστηκε μὲ τρόπο ποὺ ἐγινε ἀρμονικά. Μὲ ἄλλα λόγια, ἔνωσε τὴν βαθύκωφη ὀδύνη σὰν ποιμένας, ἔφαξε τρόπους θεραπείας μίας κατάστασης σὰν ψυχίατρος, πόνεσε μὲ ὠδίνες τῆς γέννας σὰν ἄνθρωπος. Νοσταλγήσει ὁμως κυρίως σὰν ποιητῆς, γι' αὐτὸ ἀκόμη θεωρεῖ τρυφερὰ μέσα στὴν καρδιά του τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ σὲ κάθε δύσκολη ἐποχὴ, ὅπως θὰ ἔλεγε ἄλλωστε κι ὁ οἰκεῖος στὸν συγγραφέα ποιητῆς Τάσος Λειβαδίτης: «Κύριε, σὲ ἀναζητήσα παντοῦ: στὶς δόξες τῆς γῆς καὶ τ' οὐρανοῦ, στὸ μεγαλεῖο τῶν μνηστροπέλων, στῶν ἐποχῶν τὰ σταυροδρομία, κι ἐσὺ περνοῦσες ταπεινὰ κι ἀθόρυβα στὸν πιὸ ἀκαθόριστο, τὴ νύχτα ρεμβασμοῦ μου».

Ἐναστασία Γκίτον

ΣΩΤΗΡΗ ΓΟΥΝΕΛΑ, *Ὁ Ἀντιχριστιανισμός*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2009, σσ. 159.

Ὅποιοι παρακολουθεῖ τὰ ἀναγνώσιμα ἀποτυπώματα τῶν διανοητικῶν βηματισμῶν τοῦ Σωτήρη Γουνεῶ θά ἀνιχνεύσει τὴν προβληματικὴ τοῦ Ἀντιχριστιανισμοῦ στὴ σχετικὰ μακρινὴ πλέον καὶ ὀγκώδη μελέτη του μὲ τίτλο *Ἡ κρίση τοῦ Πολιτισμοῦ. Κρίση τοῦ ἀνθρώπου - ἀπόλεια τοῦ νοήματος* (ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1997), στὴ δέσμη κριτικῶν κειμένων ἀρθρῶν ὑπὸ τὸν τίτλο *Ὅψεις τοῦ παγκόσμιου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ γίνεσθαι* (ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2000), ἀλλὰ καὶ στὴν πιὸ πρόσφατη μονογραφία του *Ὁ ποιητικὸς ὀραματισμὸς τοῦ Γιώργου Σαραντάρη* (ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2006). Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ παρὸν μελέτημα μοιάζει νὰ συνεχίζει ἢ νὰ ἀνανεώνει τὸν διάλογο ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει ἀνοίξει ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ παράδοση καὶ ταυτότητα καὶ στὶς τρέχουσες ἢ διαρκῶς αὐξανόμενες ἐνδογενεῖς ἢ ξενόφερτες προκλήσεις καὶ τὰ συμπτώματα πνευματικῆς, πολιτισμικῆς ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς ἀλλοτριώσεως ποὺ στιγματίζουν ὄχι μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τῆς ἑλλαδικῆς Ὁρθοδοξίας ἢ τὴν σύγχρονη ἑλληνικὴ κοινωνία, ἀλλὰ τὸν κυρίαρχο, δυτικὸ ἢ ἐκδυτικισμὸ, παγκοσμιοποιούμενο ἢ ἤδη παγκοσμιοποιημένο, κοσμοεἶδωλο. Τὸ ἐγκείμενον ἀπὸ μόνου τοῦ μοιάζει ἀρκετὰ φιλόδοξο ἢ τουλάχιστον ἐξαιρετικὰ ἀπαιτητικὸ, ἐφ' ὅσον οἱ ὅροι ἐνὸς τέτοιου διαλόγου προϋποθέτουν τὴν ἀναμέτρηση μὲ ἕνα εὐρύτατο θεματολογικὸ ὄριζοντα ποὺ περιλαμβάνει (ὅπως εὐγλωττα ἐπιμαρτυροῦν οἱ προαναφερθέντες τίτλοι) κοινωνικὲς ἐντάσεις καὶ

ἐκρήξεις, πολιτισμικὲς ὑπερβάσεις ἢ ἐκπτώσεις καὶ πνευματικὲς κορυφώσεις καὶ ἀγκυλώσεις. Ἄν καὶ μόνον ἡ καταγραφή ἢ ὁ ἐντοπισμὸς αὐτῶν τῶν φαινομένων ἀπαιτεῖ γρηγοροῦντα αἰσθητήρια καὶ διανοητικὴ ἐτοιμότητα, ἡ κριτικὴ τους προσέγγιση συνεπάγεται βαθιὰ ἐμπειρικὴ σκευὴ ζυμωμένη μὲ πνευματικὴ εὐαισθησία καὶ διάκριση. Κοντολογίς, συνεπάγεται τὴν ἐνεργοποίηση μιᾶς ἄλλης τάξεως αἴσθησης, φιλοσοφικοῦ, θεολογικοῦ καὶ ὑπαρξιακοῦ χαρακτῆρα μιᾶς αἴσθησης ἰκανῆς ὄχι μόνον νὰ διεισδύσει διαγνωστικὰ στὸν πνευματικὸ πυρῆνα τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκαλύψει μὲ παρηγοσία τοὺς τρόπους τῆς ἀποκατάστασης καὶ τῆς θεραπείας.

Σὲ μία ἀπὸ τὶς σιωπηλὲς ἀνάπαυλες τῆς ἀνάγνωστος τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου, ἀνέτρεξα σὲ μία γωνιά τῆς βιβλιοθήκης γιὰ νὰ ἀνασύρω καὶ νὰ ξεφυλλίσω ξανά ἕνα κιτρινωμένο τεῦχος τοῦ *Συνόρου*, ἐνὸς λησμονημένου ἀλλὰ πρωτοποριακοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ του περιοδικοῦ πνευματικῆς μαρτυρίας, μὲ χρονολογικὴ ἐνδειξη «Φθινόπωρο 1965», καὶ τίτλο ἀφιερώματος «Ἡ ἀθεΐα στὸν σύγχρονο κόσμον». Τὸ ἐνδιαφέρον μου σκάλωσε σὲ ἕνα ἀρθρο τοῦ Ὀλιβιῆ Κλεμάν, εἰδικὰ γραμμένο γιὰ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ, μὲ τίτλο «Τὸ σύμπλεγμα τοῦ σαδιστῆ πατέρα». Ἀντιγράφω ἕνα ἀπόσπασμα: «Σήμερα οἱ καλύτεροι ψυχολόγοι, μπροστὰ στὶς ὀριακὲς περιπτώσεις τῶν ὀργανισμένων νέων, τῶν τέντυ-μπους, τῶν μπήνικς, τῶν χούλιγκανς, ἔχουν μία ὁμόφωνη τυπικὴ διάγνωση: αὐτὰ τὰ παιδιὰ ἔχουν ἀπογορευθεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα, ὁ ὁποῖος γιὰ τοὺς περισσότερους εἶναι ταυτόσημος μὲ τὸν χωροφύλακα. Μόλις ὁμως παρουσιασθεῖ ἕνας γνήσιος ἄν-

θρωπος, ένας ειρηνικός μάρτυς τῆς πραγματικῆς ζωῆς, τότε ὅλες οἱ ἀπωθημένες ἀνάγκες τους γιὰ σεβασμό, γιὰ θαυμασμό, γιὰ ἀγάπη, γιὰ μία σχέση ὄχι ἀπλῶς ὀριζόντια ἀλλὰ κάθετη, ἀμέσως βρίσκουν σ' αὐτὸν τὴν ἀποκρουσάλλωσή τους.

Ἡ σύγχρονη ἀνταρσία κατὰ τοῦ πατέρα δὲν εἶναι στὸ βάθος ἄρνηση τῆς πατρότητας· εἶναι ἡ ἀναζήτηση μιᾶς γνήσιας, μιᾶς τριαδικῆς πατρότητας, πού θὰ μπορεῖ νὰ βιωθεῖ ὡς υἱκὸς σεβασμὸς γιὰ τὸν ἄλλο καὶ θὰ ἀποβλέπει στὴ μετάδοση τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Πνεύματος. Μιὰ τέτοια πατρότητα δὲν εἶναι, βέβαια, δυνατό νὰ ἀποφύγει τελείως τὸ στοιχεῖο τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, θὰ ἐπιβάλλει ἀναγκαστικὰ μιὰ πειθαρχία. ἀλλὰ μιὰ πειθαρχία πού θὰ εἶναι δημιουργικὴ γιὰ ἐκεῖνον πού θὰ προσπαθεῖ νὰ σφυρηλατήσει, θυσιαστικὴ γιὰ ἐκεῖνον πού θὰ τὴν ἐξασκεῖ. Ὁ θάνατος τοῦ πατέρα μέσα στὶς ψυχές, συμβολιζόμενος ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ βασιλιᾶ μέσα στὶς κοινωνίες, ἀπὸ τὴν ἐξαφάνιση τῶν πατριαρχικῶν ἀρχῶν καὶ ἐθίμων μέσα στὶς οἰκογένειες, εἶναι στενωτάτα συνυφασμένος –σύμφωνα μὲ μία κυκλική, μὲ μιὰ διαρκῶς ἐπιτεινόμενη αἰτιότητα– μὲ τὸν “θάνατο τοῦ Θεοῦ”. Ἡ πνευματικὴ ἀνάσταση τοῦ πατέρα, ὄχι γιὰ νὰ ἰκανοποιηθεῖ ὁ πειρασμὸς τοῦ σαδισμοῦ, ἀλλὰ γιὰ νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ προσφορά τῆς θυσίας, καὶ ἔτσι νὰ δημιουργηθεῖ πραγματικὴ ἐλευθερία, θὰ μπορούσε ἀσφαλῶς νὰ ξεριζώσει μιὰ ἀπὸ τὶς βαθύτερες ρίζες τοῦ σύγχρονου ἀθεϊσμοῦ» (ΚΛΕΜΑΝ ΟΛ., «Τὸ σύμπλεγμα τοῦ σαδιστῆ πατέρα», *Σύνορο* 35 [Φθινόπωρο 1965], σ. 13).

Παρὰ τὴ μεσολάβηση κοντὰ μισοῦ αἰῶνα καὶ τὴν ἐξάπλωση τῶν φαινομένων, οἱ νοηματικὲς παρηχήσεις εἶναι

μᾶλλον εὐδιάκριτες. Ἐπιχειρώντας μία πρώτη, σχεδὸν δημοσιογραφικὴ προσέγγιση, θὰ διαπιστώσουμε πὼς οἱ ἀμερικανοὶ τέντυ-μπύους τοῦ παραθέματος πού ἐκδήλωναν τὴν ὀργή τους ἀπέναντι στὸν δυτικὸ ἐπεκτατισμὸ σκίζοντας τὶς κλήσεις γιὰ στράτευση στὸ Βιετνάμ καὶ οἱ εὐρωπαῖοι συνοδοιπόροι τους πού πρότειναν ἡχηρὰ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς φαντασίας στὴν ἐξουσία, ἔδωσαν τὴ θέση τους ἢ νεκρυνασθήθηκαν σὲ ἐξίσου ὀργισμένους νέους τοῦ σήμερα, οἱ ὅποιοι ὁμως φροντίζουν νὰ κρύβουν τὸ πρόσωπό τους πίσω ἀπὸ τὶς περιώνυμες κουκούλες, πιθανὸν γιὰ νὰ καλύψουν τὸ πολιτικὸ κενὸ καὶ τὴ βαθιὰ ντροπὴ πού συνοδεύει τὴν ἀσκήμια τῶν πράξεόν τους, μὲ ἀποτέλεσμα ὄχι σπάνια νὰ συγχέονται μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀντιπάλους ἢ διῶκτες τους. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν θυμάτων του, τὸ φαινόμενο τοῦ σουλιγκανισμοῦ παρέμεινε τὸ ἴδιο, σὰν ἓνα εἶδος σταθερῆς ἀξίας πού αἰσθητοποιεῖ μιὰ βαθιὰ δίψα συντροφικότητας μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μιὰ ἀνάγκη σύνδεσης μὲ μιὰ μεταφυσικὴ πηγὴ, ἡ ὁποία στὴν προκειμένη περίπτωσι βρίσκει πρόσφορο διέξοδο στὴν ὀπαδοποίηση καὶ στὴ λατρεία τῆς θρησκευοποιημένης ὁμάδας καὶ τῶν ἐφήμερων πλὴν καλοπληρωμένων προσφτῶν καὶ ἀρχιερέων τῆς μπάλας. Ὅσο γιὰ τοὺς μπίτνικς, πού ὀργάνωναν ἓνα ἀπὸ τὰ πῶ γόνιμα λογοτεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ κινήματα ἀμφισβήτησης ἀπέναντι στὴ σοβαροφάνεια, τὴν ἀκίνησία καὶ τὴ συμβατικότητα τοῦ δυτικοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κατεστημένου τῆς ἐποχῆς τους, προτοῦ βουλιάξουν στὰ σκοτεινὰ βᾶθη ἐνὸς ὑποσυνειδήτου, νοτισμένου σὲ λογιῆς παραιοθησιογόνα σκευάσματα, αὐτοὺς τοὺς διαδέχθηκαν οἱ σύγχρονες γενιὲς τῶν διανοουμένων, δημοσιογράφων καὶ καλλιτεχνῶν οἱ ὅποιοι, στὴν συντριπτικὴ τους πλειονότητα, γιὰ νὰ ἔχουν μιὰ ἐλπί-

δα ἀναγνώρισης θὰ πρέπει νὰ ὑπογράψουν κατ' ἀρχὰς μιὰ δημόσια καὶ εἰ δυνατόν κραυγαλέα δήλωση τυφλοῦ καὶ ὤμοῦ, δηλαδή ἀναιτιολόγητου καὶ φανατικοῦ ἀντικληρικαλισμοῦ, ἀντεκκλησιαστικότητας καὶ ἀντιπνευματικότητας, τὴν ὁποία σπὴ συνέχεια ὀφείλουν νὰ ἐπιβεβαιώσουν, νὰ διαδίδουν καὶ νὰ διατρανώνουν μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο καὶ τὶς συνεντεύξεις τους. (Γιὰ τὴν «ἀντιμεταφυσικὴ συμπλεγματικὴ μονομανία» τῆς αὐτόκλητης προοδευτικῆς δημοσιογραφίας βλ. ἐνδεικτικὰ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡ., «Γιὰτί τόσο ἀντιμεταφυσικὸ μένος;», ἐφ. *Καθημερινή*, 23 Αὐγούστου 2009).

Γλιστρώντας πίσω ἀπὸ τὴν ἀναντίρρηση καὶ θεαματικὴ προφάνεια τῶν παραδειγμάτων, ὁ Κλεμάν, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ προαναφερθὲν παράθεμα, ἀνακάλυψε τὸν πνευματικὸ πυρῆνα τῆς ἀθεΐας τοῦ καιροῦ τοῦ σπὴν ἐξασθένιση τοῦ πατρικοῦ συμβόλου, τὸ ὁποῖο ἔμελλε νὰ συμμεριστῆ τὴν πολιτικὴ ἀπαξίωση καὶ τὴ συνακόλουθη παρακμὴ τῶν μοναρχικῶν καθεστώτων. Ἐν, λοιπόν, σύμφωνα πάντα μὲ τὸν γάλλο διανοούμενο, ὑπάρχει μιὰ ἀχτίδα φωτὸς στὸ πνευματικὸ τοῦνελ τῆς Δύσης, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνάστασις τοῦ πατρικοῦ θεοῦ προτύπου, προκειμένου νὰ καταστῆ ἐφικτὴ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ θυσία.

Ἐὰς ἐπιστρέφουμε ὅμως στὸ ὑπὸ παρουσίασιν βιβλίον. Στὸ λιτὸ προλογικὸ «Σημείωμα», ὁ συγγραφέας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ κείμενον ἀποτελεῖ κεφάλαιον μιᾶς ἐκτενέστερης πλὴν ἀνολοκλήρωτης μελέτης μὲ τίτλον *Στροφὴ στὸν Πατέρα*. Ἐτσι, μᾶς ἐχειριζέει ἕνα πολὺτιμο ἐρμηνευτικὸ κλειδί, πὸν θὰ μᾶς συντροφεύει σπὴν πορεία τῆς ἀνάγνωσις, προφυλάσσοντάς μας ἀπὸ ἐνδεχόμενα ἐρμηνευτικὰ ξεστρατίσματα. Τόσο οἱ δημιουργικὲς

ἀφορμὲς τῆς σύνταξις τοῦ ἔργου ὅσο καὶ ἡ ἀπώτερη στόχευσίς του στὸν νοῦ καὶ τὴν καρδιά τῶν ἀναγνωστῶν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων σαφεῖς: ἦτοι, ἡ βυθομέτρηση τοῦ σκοτοῦ, τῆς πλάνης ἢ/καὶ τοῦ ἐφιάλτη στὸν ὁποῖο ἔχει περιέλθει ὁ κόσμος καθὼς ἀπομακρύνεται ὀλοένα καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὶς βαθιὲς βιβλικὲς καὶ παραδοσιακὲς ρίζες τῆς πολιτισμικῆς καὶ πνευματικῆς του ταυτότητας.

Ἐὰν ὅμως, συγκρίνοντας τὶς δύο παρόμοιες ἂν ὄχι ταυτὸσημες προτάσεις τῶν δύο κειμένων καὶ τὸ ζητούμενον παραμένει τὸ ἴδιον, γιὰτί παλαιότερα μιλούσαμε γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦ ἀθεϊσμοῦ ἐνῶ σήμερον ὁ συγγραφέας τοῦ ὑπὸ παρουσίασιν βιβλίου φθάνει στὸ σημεῖον νὰ ἀναφέρεται σὲ ἀντιχριστιανισμό; Μὲ ἄλλα λόγια, ποιὸί εἶναι οἱ λόγοι, οἱ τροπὲς ἢ οἱ ἐμπειρώσεις πὸν συντελέστηκαν στὰ χρονικὰ ὄρια μισοῦ αἰῶνα πὸν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ μιλᾷ ὄχι ἀπλῶς γιὰ ἀντιχριστιανικὸ πνεῦμα ἀλλὰ σχεδὸν γιὰ ἀντιχριστιανικὸ πολιτισμὸ; Παρενθετικά, ἀναφέρουμε ὅτι ἂν οἱ ἀπαντήσεις στὰ παραπάνω ἐρωτήματα περιορίζονταν σπὴν συμπτωματολογία τῆς ἠθικῆς παρακμῆς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου δὲν θὰ ἀπέειχαν καὶ πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πολεμικά, οἶονεὶ ἱεροεξεταστικὰ κηρύγματα, πὸν ἡ ὠφέλειά τους εἶναι μικρότερη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀπουσία τους. Ἐντιθέτως, οἱ ἀπαντήσεις ἀπλώνονται σὲ ἕνα εὐρύτατον πλαίσιον τὸ ὁποῖον μολοντί διαλέγεται μὲ τὶς τρέχουσες προκλήσεις πὸν δέχεται σήμερον ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ παράδοσις ἀπὸ ἐκείνους πὸν τὴν ἀρνοῦνται ἢ τὴν πολεμοῦν, δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὴ συμμετοχὴ ἢ τὸ μερίδιον εὐθύνης τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστιανισμοῦ σπὴν πυροδότηση ἢ σπὴν ἔξαρση

τοῦ φαινομένου. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ συγγραφέας ξεκινᾷ μὲ τις πικρὲς διαπιστώσεις ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν «ἐξοστρακισμό τῆς χριστιανικῆς παράδοσης ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ Σύνταγμα» (σ. 11) καὶ τὴν ἀφελῆ πλὴν ἐξαπλούμενη ἀρχαιολατρία, στὴ συνέχεια ἐπισημαίνει τὴν ἐξίσου ἐξαπλούμενη «ἐκκοσμίκευση τῆς Ἐκκλησίας», ποὺ ἐκδηλώνεται, μεταξὺ ἄλλων, στὸν «ἐπαγγελματισμὸ τοῦ κλήρου», στὴν «ἐξασθένηση τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος», στὴν «ἀπουσία μελέτης καὶ ἐξοικείωσης μὲ τοὺς λόγους τῶν μεγάλων θεολόγων καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» καὶ στὴν προσκόλλησι σὲ ἱστορικὰ σχήματα τοῦ παρελθόντος, καὶ ἡ ὁποία ἐκβάλλει στὴ διαμόρφωση «μιας ἐχθρικῆς διάθεσης ἀπέναντι σὲ μιὰ κακοφωνεμένη χριστιανικὴ παράδοση, ποὺ ἔτσι μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἐκδιώκεται ἀπὸ παντοῦ ἢ λοιδορεῖται στὸ ὄνομα τῆς παγκόσμιας ἀπομυθοποίησης, ἀπομυστηριοποίησης καὶ ἀθεΐας» (σ. 16-17).

Θὰ ἦταν μάταιο καὶ ἴσως ἄδικο γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου νὰ παρουσιάσουμε, ἔστω καὶ ἀκροθιγῶς, στὸ πλαίσιο ἑνὸς βιβλιοκριτικοῦ σημειώματος ὅλες τις πτυχὲς τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, θὰ σταθμεύσουμε σὲ κάποιες ἀπὸ αὐτὲς ποὺ διαθέτουν τέτοια κριτικὴ ὀξυδέρκεια καὶ πνευματικὴ διαύγεια, ποὺ τὶς καθιστᾷ ἀξιοποιήσιμες ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν τρέχουσα θεολογικὴ διανόση ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σύγχρονη ποιμαντικὴ διακονία.

Ὁ πρῶτος μας σταθμὸς εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς σύγχυσις γύρω ἀπὸ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἰσονομία ποὺ τόσο δονοῦν μὲν ὅλους ἐκείνους ποὺ κόπτονται σήμε-

ρα γιὰ τὴν κοινωνικὴ εὐαισθησία τους ἀλλὰ λησμονοῦν τὴν ἀπαραίτητη πνευματικὴ προϋπόθεσι ποὺ μεταμορφώνει αὐτὲς τὶς ἀξίες ἀπὸ εὐπεπη καὶ ὑποκριτικὴ δημοκοπία σὲ κατόρθωμα ἐλευθερίας: «τὴν αὐταπάρνησι καὶ τὴν συγγνώμη» ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίγνωσι πὼς ἡ ἰσότητα καὶ ἡ ἰσονομία νοεῖται ἡ κατάστασι τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὴν ἀγαθότητα καὶ δικαιοσύνη του καὶ ἀπὸ τὸ ἄπειρο μέγεθος τῆς ἀγάπης του» (σ. 20).

Στὴν ἴδια περίπτωσι συνάφεια, ἐξαιρετικὰ ἐναργεῖς εἶναι οἱ διαπιστώσεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴ σχέση καὶ τὴν ἰσότητα τῶν δύο φύλων, ποὺ στὰ μὲν ἐξωεκκλησιαστικὰ περιβάλλοντα ἐπιδιώκεται μὲσφ τῶν δικαιωμάτων ἂν ὄχι τῆς ἐξομοίωσης καὶ ἐντέλει κατάργησις τῶν δύο φύλων, ἐνῶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀτυχῶς στὰ ὄρια μιᾶς δῆθεν παραδοσιακῆς ἀλλὰ θεολογικῆς ἀβασάνιστης πατριαρχικῆς θεώρησις, ἡ ὁποία στὶς πιὸ προχωρημένες ἐκφράσεις της δὲν ἀποδίδει στὴ γυναῖκα παρὰ τὸν ἄχαρο ρόλο τοῦ λαιμοῦ γιὰ τὴν συγκράτησι τῆς αὐτονότη ἀψηλότερα ἀνδρικῆς κεφαλῆς. Ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει εὐστοχα ὅτι ἂν καὶ περιορισμένη στὴ θέση ποὺ τῆς ἐπέβαλαν οἱ πατριαρχικὲς κοινωνικὲς δομές, ἡ γυναῖκα βρισκόταν πιὸ κοντὰ στὸ θυσιαστικὸ πρότυπο τοῦ Εὐαγγελίου ἀπ' ὅσο ὁ ἄνδρας, ἐφ' ὅσον προτοῦ ὑποταχθεῖ στοὺς ἀκόμη πιὸ περιοριστικοὺς καὶ σίγουρα πιὸ ἐξευτελιστικοὺς ρόλους ποὺ τῆς ἐπέβαλε ἡ σεξουαλικὴ ἀπελευθέρωσι, αὐτοπροσδιορίζοταν κυρίως μὲσφ δύο στοιχείων: «τῆς μητρότητις καὶ τῆς αὐτοθυσίας» (σ. 45). Ἄν ὁμως τὴν παλαιότερη ἐποχὴ, ὁ φορέας τοῦ «διογκωμένου ἐγῶ» καὶ τὸ

θῦμα τοῦ ἀτομισμού του ἦταν ὁ ἄνδρας, μετὰ τὴν «ἐξάπλωση τῆς ἐξισωτικῆς τάσης» ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα, ὄχι μέσα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ὠριμότητα καὶ τῶν δύο ἀλλὰ «μέσα ἀπὸ κριτήρια κοινωνικο-ψυχολογικο-οἰκονομικά» (σ. 46), διαπιστώνεται μία κατάργηση τῆς προσωπικῆς ἰδιαιτερότητας καὶ τῶν δώρων ποὺ τοὺς δόθηκαν κατὰ τὴ δημιουργία, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν διπλασιασμό τῆς ἀλλοτριώσεως καὶ τοῦ πνευματικοῦ τέλματος ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ συγγραφέας γιὰ νὰ τεκμηριώσει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀθεϊσμό στὸν ἀντιχριστιανισμό εἶναι τὸ σύγχρονο δυτικόφρονο πλέγμα ἀνάμεσα σὲ ἐκπαίδευση, ἐργασία, κατανάλωση καὶ οἰκονομισμό. Παρὰ τὴ διαφημιζόμενη διὰ βίου ἐκπαίδευση καὶ τὴν ταυτόχρονη ἔξαρση τῆς ἐξειδίκευσης, ἡ παιδεία ἀγνοώντας τὸν κάθετο ἄξονα τῆς ἐμβάθυνσης μοιάζει ὑποταγμένη στὸν ὀριζόντιο ἄξονα τοῦ πλάτους, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του ὑπηρετεῖ ἓνα μονάχα ἰδεῶδες: τὴν παραγωγή «μορφωμένων βαρβάρων» (ὁ ὅρος ἀνήκει στὴν βρετανίδα συγγραφέα Ντόρις Λέσσινκ). Δηλαδή, ἀνθρώπων ποὺ μαθαίνουν μόνον αὐτὸ ποὺ θὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ ἐργαστοῦν κάπου, ὥστε νὰ ἀποκτήσουν καὶ ἐνδοχομένως νὰ ἀυξήσουν τὴν ἀγοραστικὴ τους ἰκανότητα, τὴν καταναλωτικὴ τους βουλιμία καὶ τὸ ἀνεπίγνωστο μερίδιό τους στὴ συντήρηση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς.

Τὸ ζοφερὸ φάσμα τῆς πνευματικοῦ ἀποπροσανατολισμοῦ μοιάζουν νὰ ἀρτίζουν τὰ σχόλια τοῦ συγγραφέα γύρω ἀπὸ τὴν «πολιτικομανία» (σ. 51 κ.έ.), ἀλλὰ καὶ τὴν «φυκοπάθεια τῆς ἐπικαιρότητας» (σ. 71). Ἐν ἡ μανία γύρω ἀπὸ τὴν

πολιτικὴ ἀποτελεῖ τὸ ἄλλο ὄνομα τῆς ἀγρίως ἐκμεταλλεύσιμης ψευδαίσθησης τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ὅτι ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ βελτίωση τοῦ κόσμου μποροῦν νὰ ἐπέλθουν ἔξωθεν, δίχως τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση καὶ τὸν πνευματικὸ ἀγῶνα πρῶτα ἀπ' ὅλα κατὰ τοῦ ὑπέρβαρου ἐγώ, ἡ δευτέρη, ἡ ψύχωση τῆς ἐπικαιρότητας ποὺ καλλιιεργεῖται συστηματικὰ μέσῳ τοῦ τηλεοπτικοῦ ἐθισμού, ἐνοχοποιεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα γιὰ τὴν ἀνάδειξη μιᾶς ἐνίοτε ἐφήμερης καὶ συχνὰ ἀσήμαντης εἴδησης ἢ πληροφορίας εἰς βάρος τοῦ πραγματικοῦ, διαχρονικοῦ καὶ καιριοῦ αἰνίγματος καὶ νοήματος τῆς ὑπαρξῆς.

Συνοψίζοντας, ἂν ὁ κόσμος σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἐποχὴ ἔχει ἀνάγκη τὴν ἀνάσταση τῆς εἰκόνας τοῦ Πατέρος, εἶναι γιὰ τὸ «ἀθεϊσμός» ποὺ χαρακτηροῦσε στὸ παρελθὸν ὁ Κλεμάν καὶ ἡ βαθμιαία «ἀποχριστιανοποίηση» τοῦ κόσμου ποὺ κατήγγειλε ὁ πατὴρ Ἰουστίνος Πόποβιτς πρὶν ἀπὸ χρόνια, τώρα ἔχουν θεριέψει καὶ καρποφορήσει σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἐνορχηστρώνονται σὲ ἓνα ἐμπειδωμένο καὶ αὐτοτελὲς πολιτισμικὸ μόρφωμα. Γι' αὐτὸ καὶ ἄλλοτε ρητὰ καὶ ἄλλοτε ἀπροκάλυπτα οἱ θιασῶτες του προσπαθοῦν νὰ ἀποκοποῦν ἀπὸ τὴν πρόδηλη χριστιανικὴ ρίζα, τὴν ὁποία ἐνδεχομένως τοὺς νομιμοποίησε νὰ διεκδικοῦν. Ἐφ' ὅσον ὁ ἀθεϊσμός τῶν 19ου καὶ 20ου αἰ. εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς συγκεκριμένως διαχειρίσεως τῆς ἐλευθερίας μετὰ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς παράδοσης προίκισε τὸ πλεονεχούμενο δημιουργημά του, ὁ συναικόλουτος τρέχων ἀντιχριστιανισμὸς ἀποτελεῖ τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ διαγράψει ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς ὑπαρξῆς

του την όντολογική πηγή τής έλευθερίας του. "Η τόν έκούσιο ύπαρξιακό άπορ-φανισμό πού άκολουθεί άναπόφευκτα τήν έκ προθέσεως άπόπειρα μιās πνευ-ματικής πατροκτονίας.

Στό φώς τών παραπάνω παρατηρήσε-ων κατανοείται ή σφυρηλάτηση καί διά-δοση του κυρίαρχου «μύθου-προκατά-ληψης» πού έπισημαίνει εϋστοχα ό συγ-γραφέας του ύπό παρουσίαση μελετήμα-τος καί συνοφίζεται στή φράση «ό άνθρωπος είναι έλεύθερος όταν δέν πι-στεύει, όταν δέν δεσμεύεται μέσα άπό μεταφυσικές ή χριστιανικές ιδέες, έμπει-ρίες καί αντίληψεις» (σ. 110). "Αν ό συ-γκεκριμένος μύθος άποτελεϊ τό μονα-δικό δόγμα πού τροφοδοτεϊ (καί τρέφε-ται άπό) τόν σύγχρονο άντιχριστιανισμό, ό άνθρωπος πού τό άσπάζεται μοιάζει νά κινείται στήν αντίθετη κατεύθυνση άπό αϋτήν τής βιβλικής άνθρωπολογίας: άντι νά εικονίζει τό θεανδρικό του πρό-τυπο άποτελεϊ μία «αϋτοεικόνα» (σ. 57). Καί, σάν αϋτοεικόνα καί σάν αϋτοείδω-λο, άντι νά πάρει τόν δρόμο τής έπι-στροφής πρós τόν οίκο τής πατρικής αγάπης, έπιμένει νά περιπλανιέται στήν επικράτεια τής αϋτοεξορίας του άκόμη καί στα χρόνια του πιό ίσχυροϋ πνευμα-τικού λιμοϋ. (Πρβλ. Ακ. 15,14).

Παναγιώτης Άρ. Ύφαντīs

ΑΛΑΙΝ ΝΤΕ ΜΠΟΤΤΟΝ, *Οί χαρές και τὰ δεινά τής έργασίας*, [Τίτλος πρωτοτύ-που: Alain de Botton, *The Pleasures and Sorrows of Work*], μτφ. Άντώνης Καλοκός, εκδ. Πατάκη, Άθήνα 2009, σσ. 380.

Δέν βρίσκω διόλου εύκολο νά γράψω για τίς «Χαρές και τὰ Δεινά τής Έργα-σίας». Καί αϋτό διότι τό βιβλίο κινείται

σέ τόσα επίπεδα, ώστε είναι δύσκολο νά έντοπίσεις τήν σκέψη σου σέ κάποιο άπό αϋτά χωρίς τήν ένοχλητική αΐσθηση ότι έχεις άγνοήσει ή ύποτιμήσει όλα τὰ ύπό-λοιπα.

Έν πάση περιπτώσει, πρόκειται, σέ πρώτη άνάγνωση, για μία «φιλοσοφία τής σύγχρονης έργασίας». Μέσα άπό τήν άναφορά σέ δέκα επαγγέλματα (ώς έπί τό πλείστον γεννήματα του σύγχρονου δυτικού πολιτισμοϋ), ό Ντε Μπόττον με έκπληκτική εϋθυβολία προσπαθεϊ νά «διαβάσει» τήν «ύποκείμενη» κοულτού-ρα πού τὰ διαμόρφωσε καί πού τὰ περι-βάλλει. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα σχολίο στον σύγχρονο καπιταλιστικό πο-λιτισμό - αλλά σχολίο όχι στο επίπεδο ένός ήθικου προσδιορισμοϋ αξίας ή άπαξίας, αλλά στήν διάσταση μίας άκρως ρεαλιστικής καί διεισδυτικής πα-ρατήρησης/ματιās σ' ένα εϋρύτατο κα-λειδοσκοπιο πτυχών του πού συνιστοϋν έν πολλοίς τήν καθημερινότητά μας, περ-νοϋν ωστόσο μυστηριωδώς άπαρατήρη-τες. Καί αϋτή είναι ή πρώτη έντύπωση πού σοϋ δημιουργεί τό κείμενο: παρ' όλο πού μιλά για επαγγέλματα άρκετά άπρόσιτα όπως λ.χ. ή λογιστική ή ή εκτό-ξευση πυραϋλου ή ή παρασκευή μπι-σκότων, έχεις τήν αΐσθηση πώς τὰ όσα γράφει σέ άφοροϋν άμεσα.

Σίγουρα, αϋτό έχει έν μέρος νά κάνει με τήν «ματιά» (αϋτή, θαρρῶ, είναι ή «λέξη-κλειδί» του βιβλίου) του ίδιου του συγγραφέα άπέναντι στα σχολιαζόμενα επαγγέλματα. Δέν έμφανίζεται ως ειδι-κός, τὰ λεγόμενα δέν έχουν νά έπενδύ-σουν στο κύρος μίας έξειδικευμένης γνώσης. Βλέπει τὰ πάντα «άπ' έξω», ως άπλός παρατηρητής πού σχετίζεται για λίγες ώρες ή μέρες τής ζωής του με τοϋς

άνθρώπους πού, παραδόξως, «διαμορφώνουν» την ποιότητα της ζωής μας μένοντας οι ίδιοι στο περιθώριο της κοινωνικά αναγνωρίσιμης καταξίωσης. Ἡ ιδιότητα τοῦ «ἀπλοῦ παρατηρητῆ» ἐπιτρέπει στὸν ἀναγνώστη μέχρις ἑνα βαθμὸ τὴν ταύτισή του μὲ τὴν σκέψη τοῦ συγγραφέα. Μέχρις ἑνα βαθμὸ ὁμοῦ: διότι ἡ συγγραφικὴ δεινότητα τοῦ Ντέ Μποττόν «πατάει» πάνω σὲ δύο ἀδιαμφισβήτητα χαρίσματα: ξέρει νὰ βλέπει, καὶ ξέρει νὰ ἀφηγεῖται αὐτὰ πού βλέπει. Οἱ προεκτάσεις τῆς σκέψης του μὲ ἀφορμὲς τόσο σημαντικὲς ὅσο λόγου χάριν ἕνας πυλώνας ἠλεκτρικοῦ ρεύματος (!), ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὸ πλαίσιο μίας ἀπλῆς περιγραφικῆς παρατήρησης.

Τὸ πρᾶγμα, λοιπόν, πάει βαθύτερα, ἀγγίζει πτυχὲς τῆς φιλοσοφίας, τῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνιολογίας. Ποιά ἐρωτήματα ἀπασχολοῦν τὸν De Botton; Τηλεγραφικά: ἡ ἀνάδειξη τῶν σχέσεων ἐργασίας καὶ πολιτισμοῦ. Πῶς ὁ δεύτερος γέννησε τὴν πρώτη. Μέσα ἀπὸ ποιῆς διεργασίες συγκεκριμένα ἐπαγγέλματα πού ἀποτελοῦν τοὺς ἀόρατους πυλώνες τῆς καθημερινότητάς μας, παραμένουν σὲ μία κατάσταση πλήρους περιθωριοποίησης. Ὁ ψυχισμὸς πού γεννᾷ ἡ τεχνολογία. Ἡ καταναλωτικὴ λογικὴ καὶ κρίσιμες παράμετροί της. Ἡ ψυχολογία καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων πού κάνουν αὐτὰ τὰ ἐπαγγέλματα. Ποιά ἡ σημασία τῆς ἐργασίας γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Πῶς αὐτοπροσδιορίζεται ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος καὶ ποιῆς οἱ προτεραιότητές του. Πῶς ἡ ἐργασία συναρτᾶται μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τί νόημα εἶναι ἱκανὴ νὰ τῆς παράσχει. Ποῦ βρίσκεται τελικὰ ἡ κρυμμένη ἢ ἀγνοημένη ἀλήθεια τῶν πραγμάτων.

Ἡ προσέγγιση δὲν εἶναι δοκιμακὴ ἢ

ἀκαδημαϊκὴ – ἀντιθέτως! Τὸ κείμενο σφῆζει ἀπὸ ζωὴ, οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα περνοῦν μέσα ἀπὸ συχνὰ συναρπαστικὲς περιγραφές, πανέξυπνες παρατηρήσεις, στιγμιότυπα εὐφύεστατου χιοῦμορ, καὶ μὲ κυριαρχοῦσα τὴν τυπικὴ ἐκείνη βρετανικὴ εἰρωνία καὶ αὐτοσαρκασμὸ πού, σὲ σημειολογικὸ ἐπίπεδο, συνήθως λειτουργεῖ ὡς μία χρήσιμη ὑπόμνηση ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν παίρνει καὶ πολὺ στὰ σοβαρὰ τὸν ἑαυτό του... Ἡ ἐλαφράδα τοῦ ὕφους δημιουργεῖ ἴσως τὸν πειρασμὸ νὰ ἀφήσει τὸ βλέμμα νὰ «γλιστρήσει» στὸ κείμενο χωρὶς νὰ τοῦ ἀφιερῶσει τὸν χρόνο καὶ τὴν συγκέντρωση πού ἀπαιτεῖ.

Σὲ ἐπίρρωση, θὰ ἔλεγε κανεὶς, αὐτὸ τοῦ πειρασμοῦ, τὸ κείμενο ἔρχεται νὰ πλαισιώσῃ πληθὸς φωτογραφιῶν: ὑπὸ μία ἔννοια τὸ βιβλίον μορεῖ νὰ ἰδωθεῖ καὶ ὡς φωτογραφικὸ λεύκωμα: πρόκειται γιὰ φωτογραφίες πού ὑπὸ ἄλλες περιστάσεις οὐδόπως θὰ κινούσαν τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μου, πρᾶγμα διόλου τυχαῖο. Πάντως ἀμφότεροι οἱ πειρασμοὶ καταρρέουν σὲ μία προσεκτικότερη ἀνάγνωση τοῦ κειμένου: ὁ λόγος τοῦ κειμένου εἶναι σφριγηλὸς, πολυδιάστατος καὶ πυκνός, οἱ δὲ φωτογραφίες ὑπομνηματίζουν τὸ κείμενο σὰν μία συνοδευτικὴ πινακὴ ἀκίνητοποιημένων «στιγμῶν» πού φαντάζουν ἐνοχλητικὰ πεζὲς ἢ καθημερινές, ὀπτικοποιῶν ὡστόσο πολὺ εὐστοχα τὸ μήνυμα τοῦ κειμένου. Ἔτσι, ἀφενὸς τὸ κείμενο «ἐξηγεῖ» τίς φωτογραφίες, ἀφετέρου αὐτές «ὑποστηρίζουν» τὰ νοήματά του, ἀμφότερα δὲ ἔρχονται νὰ ρίξουν φῶς στὶς πτυχὲς ἐκείνης τῆς καθημερινότητάς μας πού ἔχουμε μάθει νὰ ἀποδεχόμεστε ὡς αὐτονόητες καὶ πού, γιὰ τοῦτο, προ-

σπερονούμε ως αδιάφορες. Τò νόημα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἑνὸς σύγχρονου ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τελικὰ τὸ μέγα ζητούμενο τοῦ βιβλίου.

Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Alain de Botton εἶναι ἄνθρωπος μὲ καθαρή σκέψη, τεράστιο φάσμα ἐνδιαφερόντων καὶ ἀστείρευτη δίψα γιὰ μάθηση καὶ ἀνοικτὴ κατανόηση τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο ζεῖ. Ὁ λόγος του, τέλος, οὐδέποτε ὑποκύπτει στὸν πειρασμὸ τῆς παραίτησης ἀπὸ τὸν ἀδυσώπητο ἀγῶνα γιὰ τὴν καλύτερη δυνατὴ ἐκφορὰ του, πρᾶγμα ποὺ γίνεται σαφέστερο στὸν ἀναγνώστη ποὺ θὰ ἔχει τὴν ὑπομονὴ νὰ στραφεῖ στὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο. Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ἀντῶνη Καλοκύρη, πάντως, εἶναι ἀξιοπρεπέστατη.

Χρῆστος Μακρόπουλος

DOMINIQUE SCHNAPPER, CHANTAL BORDES-BENAYOUN, FREDDY RAPHAEL, *La condition Juive en France. La tentation de l'entre-soi*, ἔκδ. PUF, coll. «Le lien social», Paris 2009, σσ. 142.

Ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου «*la tentation de l'entre-soi*», δηλ. ὁ πειρασμὸς ἀνάμεσά μας», ἐκφράζει μὲ τὸν καλύτερο τρόπο, τὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν Ἑβραίων στὴ Γαλλία καὶ ὄχι μόνο. Τὸ βιβλίο παρουσιάζει μία σημαντικὴ στατιστικὴ ἔρευνα (2004-2005) γιὰ τοὺς Ἑβραίους τῆς Γαλλίας καὶ τὴν ἐρμηνεῖα τῶν στοιχείων αὐτῶν. Ἡ ἔρευνα ἐγίνετο στὸ Στρασβούργο, τὴν Τουλούζη καὶ ἕνα μέρος τοῦ Παρισιῶ. Ὁ μεγαλύτερος πληθυσμὸς τῶν Ἑβραίων στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη βρίσκεται στὴ Γαλλία μὲ 600.000 Ἑβραίους, ἡ πλειονότητα τῶν ὁποίων εἶναι μετανάστες (ἢ ἀπόγονοι μετανα-

στῶν) ἀπὸ βορειοαφρικανικὲς ἀραβικὲς χώρες. Στόχος τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ συστηματικὴ σύγκριση τῶν Γάλλων Ἑβραίων τοῦ παρελθόντος, μὲ τοὺς «ἰσραηλίτες», οἱ ὁποῖοι ἐγίναν ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τὴν Γ' Δημοκρατία τῆς Γαλλίας (1870-1940) ὡς πολῖτες τῆς Γαλλίας (*juif republicain*), καὶ τοὺς σημερινούς Ἑβραίους. Στὶς ἡμέρες μας ὅπου ἡ Δημοκρατία ἀποδυναμώνεται, ὁ ἀντισημιτισμὸς καὶ ἡ ἀνασφάλεια αὐξάνονται, ποῖο εἶναι τὸ μέλλον τῶν Ἑβραίων στὴ Γαλλία; Πῶς ἀντιδρῶν; Βοηθᾶ ἡ γαλλικὴ κοινωνία στὴν ἐμφάνιση μίας νέας ἑβραϊκῆς κοινότητας; Ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων δὲν μπορεῖ νὰ παραμελήσει τὴν ἱστορικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ ἐπίδραση στὶς ἐθνικο-θρησκευτικὲς ταυτότητες καὶ τὴν ὑπηκοότητα. Ὅπως καὶ ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες, ἡ μελέτη ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσει αὐτὸ ποὺ οἱ κοινωνιολόγοι ὀνομάζουν τὴν «ἐπιστροφή τῆς φυλῆς», δηλ. τὴν δημιουργία ταυτότητας καὶ «κοινότητας». Ἡ ἀνάλυση δείχνει ὅτι μέσα ἀπὸ τὶς ἀνησυχίες καὶ τὸν πειρασμὸ τῆς ἐσωστρέφειας ὑπάρχει μία «κοινοτικοποίηση» τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας. Αὐτὴ ἡ ἔρευνα δείχνει ὅτι ἀνάμεσα στὸν πειρασμὸ τοῦ νὰ ζεῖ κανεὶς κλεισμένος στὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ νὰ παρεμβαίνει ὡς ἑβραῖος στὸ δημόσιο χῶρο, ἡ πλειοψηφία τῶν Γάλλων Ἑβραίων ἔχει ἐπιλέξει τὴ δημιουργία ἑνός «νεο - ἰσραηλιτισμοῦ».

LOUIS-ANDRE RICHARD (ἐπιμ.), *La Nation sans la Religion? Le défi des ancrages au Québec*, ἔκδ. Les Presses de l'Université, Laval 2009, σσ. 205.

Στὸ Κεμπέκ (Quebec) ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους, τῆς πολι-

τικῆς ταυτότητας καὶ τῆς συνεχοῦς ὑποβολῆς ἐκθέσεων γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες δημιουργεῖ συνεχῆ προβληματισμό. Ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα στὶς θρησκείες καὶ τὸ Κράτος, ὅπως ἐκφράζεται στὴ «Καναδικὴ Χάρτα γιὰ τὰ δικαιώματα καὶ τὶς ἐλευθερίες», ὁ ὁποῖος ἐνσωματώθηκε στὸ Σύνταγμα τοῦ 1982, δὲν φαίνεται νὰ δίδει ἀπαντήσεις στὰ παραπάνω ἐρωτήματα. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ μία συμβολὴ στὴν προσπάθεια ἐξεύρεσης ταυτότητας μέσα ἀπὸ τὶς πολιτικὲς συζητήσεις τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας. Ἡ Ἐπιτροπὴ Bouchard-Taylor γιὰ τὴ διαπολιτισμικό-

τητα στὸ Κεμπέκ, τὸ 2006, μέσα ἀπὸ τὴν Ἑκθεση τῶν 800 καὶ πλέον σελίδων, μὲ τίτλο «*Fonder l' avenir. Le temps de la conciliation*», ἔρχεται νὰ βοηθήσει πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Οἱ δύο μελετητές, Gerard Bouchard καὶ Charles Taylor, ὑποστηρίζουν ὅτι ἓνα ἀνοικτὸ λαϊκὸ Κράτος (*laïcité ouverte*) σὲ μία κοινωνία μὲ διαφορετικὲς κουλτοῦρες καθὼς καὶ μία κοινωνία ἢ ὁποία ἀποδέχεται τὴν διαπολιτισμικότητα –οἱ συγγραφεῖς ἀποφεύγουν τὴ χρῆση τοῦ ὄρου πολυπολιτισμικότητα– μπορεῖ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης ταυτότητας στὸν Καναδᾶ.

Δρ. Κων/νος Β. Ζορμπᾶς